

Základní rysy právní soustavy socialistického vlastnictví

(Pokus o komparativní analýzu na základě ústavněprávních pramenů)¹⁾

VERA ČÍZKOVSKÁ

ÚVOD

Analytické práce právní teorie spadají zpravidla spíše do oblasti tzv. základního výzkumu, který nelze vždy bezprostředně využít pro orientaci společenské praxe. Mohou však existovat případy, kdy teoretický rozbor, který si neklade za cíl přímo nalézt aplikovatelné řešení, může mít nicméně, vzhledem ke zvláštním společenským podmínkám, význam pro uvědoměnou společenskou aktivitu. Za jeden z takových případů považuje autorka komparativní studie socialistického práva, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že výstavba socialistické společnosti vyžaduje uvědomělé a cílevědomé usměrňování, mj. i pomocí práva, jednak proto, že v současné historické situaci nemají jednotlivé státy, tvořící socialistickou soustavu, před sebou žádný jednoznačně a bezprostředně přijatelný vzor socialistické organizace společnosti, který by jim mohl ukazovat, řečeno slovy K. Marxe „obraz jejich vlastní budoucnosti“.²⁾

Za této historické situace nabývá proto neobyčejně na důležitosti vzájemná konfrontace zkušeností z výstavby socialismu v rámci jednotlivých zemí, neboť touto cestou lze s relativně vysokou pravděpodobností zjistit, co je v tomto historickém procesu obecné a tudíž i v praxi jednotlivých zemí opakovatelné, a co nikoliv.³⁾

¹⁾ Článek obsahově navazuje na studii autorky „Poznámky k mezinárodním souvislostem rozvoje socialistického práva“, přijatou pro Právník. [Byl ukončen v lednu 1971, a proto v něm nemohlo být přihlédnuto k nové bulharské ústavě z května 1971.]

²⁾ Nelze jistě v tomto směru podcenit významnou úlohu, kterou může sehrát např. přejímání sovětských zkušeností jako zkušeností státu, který má za sebou historicky nejdelší období budování socialistické společnosti. Přesto však přímá a jednoznačná orientace na přenášení sovětských zkušeností z výstavby socialismu mohla přinést největší efekt pouze v prvním období rozvoje lidových demokracií, zatímco dále, s postupným „vyrovnáváním fronty“ společenského rozvoje, které lze předpokládat jako jednu ze zákonitostí rozvoje světového socialismu, tento zdroj jako jediný, resp. nejdůležitější přece jen poněkud ustupuje do pozadí.

³⁾ V podrobnosti k tomuto závěru odkazuji na svou výše cit. studii, kde jsem formulovala hypotézu, že ty právní formy, které se v praxi socialistických států nejčastěji opakují, jsou nejspíše vlastní obecné podstatě té či oné fáze rozvojového procesu socialistické společnosti a naopak.

Tímto směrem se ostatně socialistické státy orientovaly i na mezinárodních poradách komunistických a dělnických stran, které počínaje rokem 1957 vždy činily předmětem své pozornosti problematiku obecného a zvláštěního ve výstavbě socialistické společnosti.⁴⁾

Analýzu problematiky obecného a zvláštěního ve vývoji socialismu nelze však omezovat jen na nejvšeobecnější sociologickou úroveň. Její zkoumání je třeba rozvinout také na oblast jednotlivých dílčích společenskovědních oborů, jakým je mj. i teorie práva.

Vzhledem k uvedenému se domnívám, že i obecně teoreticky pojatý pokus o komparativní analýzu právních soustav vlastnictví a jejich vývoje v jednotlivých socialistických státech může tedy přinést některé podněty i pro společenskou praxi.

I. VLASTNICTVÍ V EKONOMICKÉM A PRÁVNÍM SMYSLU A SOUSTAVA SOCIALISTICKÉHO VLASTNICTVÍ

(Metodické východisko komparace)

a) Podstata vlastnictví v ekonomickém a právním smyslu

Marxistická právní teorie vychází při definování právní kategorie vlastnictví z toho, že je jednou z jevových forem společenského vztahu vlastnictví, jehož podstatou je „přisvojování předmětů přírody jednotlivcem uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím“.⁵⁾

Ze zmíněného pojetí vlastnictví pak vyplývá, že:

- vědecké zkoumání vlastnictví lze provádět jen diferencujeme-li jeho ekonomický obsah a volní, mj. právní formy tento obsah vyjadřující;
- vlastnictví jakožto společenský vztah je jevovou formou ekonomických (výrobních) vztahů mezi těmi, kdož „přisvojují“ a ostatními členy společnosti, které však zároveň samy jsou jednou z jevových forem výrobních sil společnosti;
- vlastnictví, ať už jako kategorie ekonomická či právní, je historicky určeno stupněm rozvoje výrobních sil společnosti a tudíž se mění v závislosti na dosaženém stupni společenského rozvoje, a to nejen spolu se změnou společenskoekonomické formace, ale i v rámci každé z nich. Má-li proto právní úprava vlastnických vztahů odpovídat, resp. být v souladu s předmětem své úpravy, je nezbytné čas od času se k ní vracet, konfrontovat ji s potřebami plynulého rozvoje výrobních sil a přizpůsobovat ji podle nich;
- marxistická právní teorie respektuje pojetí vlastnictví jakožto „přisvojování předmětů přírody uvnitř určité společenské formy a skrze ní“ v di-

⁴⁾ Porada představitelů komunistických a dělnických stran v Moskvě 1957 jmenuje mezi společnými zákonitostmi, které jsou „vlastní více zemím, které vstupují na cestu k socialismu..., likvidaci kapitalistického vlastnictví a nastolení společenského vlastnictví základních výrobních prostředků...“ (viz vydání SNPL, 1957, str. 14).

⁵⁾ Viz Karel Marx, Úvod ke kritice politické ekonomie, Praha 1953, str. 159.

ferencování mezi objektivním a subjektivním vlastnickým právem a v pojetí subjektivního vlastnického práva jakožto práva vlastníka nakládat věcí svou mocí a ve svém zájmu uvnitř určité společenské formy a skrze ní; – vlastnictví nelze redukovat na výsledek jednoho aktu přivlastňování, ale je třeba je chápat jako proces neustálého nabývání a pozbývání, jako souhrn společenského pohybu bohatství, které určitým způsobem vchází do výroby v podobě výrobních prostředků a vychází z ní v podobě výrobků; – rozhodující význam má vlastnictví výrobních prostředků, které vyjadřuje vztahy mezi lidmi při přisvojování výrobních prostředků v procesu výroby spotřeby a určuje ostatní společenské vztahy, jež lidé ve výrobním a reprodukčním procesu mezi sebou navzájem uzavírají.

Chápeme-li vlastnictví jako jevovou formu ekonomických (výrobních) vztahů, jejichž podstatou je již zmíněné „přisvojování předmětů přírody v rámci určité společenské formy a v souladu s ní“, pak z toho mj. vyplývá, že vlastnictví je charakterizováno na jedné straně *výlučností*, neboť přisvojení určité věci určitým subjektem, resp. určitými subjekty vylučuje, aby tatáž věc byla přisvojena zároveň někým jiným a *možností rozhodovat* o přisvojené věci v rámci určité společenskoekonomické formace (resp. objektivního práva). Tudíž *určitý způsob rozhodování vlastníka je projevem určité jevové formy vlastnictví*.

Rozhodování vlastníka o způsobu realizace jeho vlastnického práva ve výše zmíněných mezích nečiní problémů tam, kde vlastníkem je jednotlivec nebo menší kolektiv spoluvlastníků. Potíže a problémy vznikají až tehdy, kdy je vlastnický kolektiv tak početný, že je vyloučeno, aby všichni jeho členové mohli bezprostředně spolurozhodovat o způsobu realizace vlastnického práva. Tak je tomu v případě vlastnictví socialistického státu jakožto reprezentanta celé společnosti,⁶⁾ neboť socialistické společenské vlastnictví vyrůstá právě ze skutečnosti, že „...individuální disponování výrobními prostředky a jejich užívání je již nadále nemožné, neboť charakter výrobního procesu sám o sobě vyžaduje *spolupráci* rozsáhlých kolektivů, kdy výsledky výrobního procesu slouží k uspokojování potřeb celé společnosti v tom smyslu, že pokročilá dělba práce a nesmírně složitá kooperace musí být *kontrolována celou společností*, aby nedošlo k vážným poruchám...“.⁷⁾

b) Socialistické vlastnictví

Problém tedy spočívá v tom, jak zajistit, aby se na realizaci socialistického společenského vlastnictví, které vyjadřuje specifický vztah rovnosti všech členů společnosti vzhledem k zespolečenštěným výrobním prostředkům, avšak jehož jediným právním subjektem je stát jako reprezentant

⁶⁾ Viz k tomu Felix Oliva, Kategorie politické ekonomie a jejich význam, Nová mysl č. 6/70, str. 836.

⁷⁾ Viz Zdeněk Hába, Některé problémy společenského vlastnictví za socialismu, Nová mysl č. 6/70, str. 845.

celé společnosti, společnost jako celek optimálním způsobem podílela.⁸⁾

D. Fišer velmi výstižně charakterizuje výše zmíněné rozhodování vlastníka jako volbu na základě panujících preferencí z množiny alternativních možností a tudíž v procesu rozhodování rozlišuje dvě různé funkce — poznávání a formulování alternativních možností a volbu z těchto poznanych možností na základě panujících preferencí. Dokazuje přitom, že rozlišení těchto dvou funkcí je zároveň možno interpretovat jako rozlišení dvou rovin objektivní determinovanosti v procesu rozhodování, jimiž jsou determinovanost vývoje a determinovanost preferencí společnosti materiálními podmínkami života společnosti, úrovní výrobních sil a panujících výrobních vztahů.⁹⁾

Z uvedeného pak plyne, že ke společensky optimální realizaci socialistického společenského vlastnictví je třeba, aby rozhodující subjekt jednak správně poznal všechny alternativní možnosti, jednak aby z nich zvolil na základě panujících preferencí tu, která je *celospolečensky* optimální. Tento závěr je jen jinak vyjádřenou myšlenkou Engelse, že „jen rozhodování, které vychází z plné znalosti věcí, je předpokladem toho, aby se společnost stala pánem vlastního zespolečenštění“.¹⁰⁾

Ze vztahu podstata—jev plyne, že o kvalitě toho či onoho druhu vlastnictví nerozhoduje jeho vnější odraz, právní kvalifikace ani způsob jeho vzniku, ale podstata tohoto ekonomického vztahu, tj. proces jeho realizace. Uvědomělé řízení celkového procesu společenského přivlastňování pak je právě tím, čím se socialistické společenské vlastnictví liší od vlastnictví soukromého — kapitalistického.

Vyvlastní-li tedy dělnická třída kapitalisty, avšak společnost pak není schopna uvědoměle řídit výrobní a rozdělovací proces, ať už proto, že nepozná svůj objektivní zájem, nebo proto, že není schopna jej realizovat, není obsah socialistického společenského vlastnictví naplněn a vyvlastnění se stává jen formálním aktem, společnost se nestala „pánem vlastního zespolečenštění“.

Problém celospolečensky optimální realizace socialistického společenského vlastnictví se stal v posledních letech opět velmi aktuálním v souvislosti s úvahami o modelu řízení národního hospodářství. Jednotlivé varianty jeho řešení vycházely ze dvou zásadně odlišných metodických východisek: — řešení je třeba hledat v rozhodování zprostředkovaném, a to v dělbě rozhodovací pravomoci státu jakožto vlastníka mezi centrální orgány státu a nižší státní (hospodářské) jednotky, při zachování koncepce jednotnosti a výlučnosti vlastnického subjektu — státu; — řešení je třeba hledat v opuštění koncepce jednotného a nedělitelného fondu státního socialistického vlastnictví, jehož jednotu je zprostředkována jednotou vlastnického subjektu — státu a v jeho nahrazení skupinovým

⁸⁾ Na tento problém poukazují mj. výše citované články F. Olivy a Z. Háby a Drago Fišer v článku „Vlastnictví, rozhodování, plánování“, *Nová mysl* č. 8/70, str. 1139 a n.

⁹⁾ Viz D. Fišer, *Vlastnictví, rozhodování, plánování*, cit. studie, str. 1141.

¹⁰⁾ Viz Bedřich Engels, *Anti-Dühring*, Svoboda, Praha 1952, str. 244.

vlastnictvím zespolečenštěných výrobních prostředků jednotlivých výrobních podniků.

Ze zmíněné již historické podmíněnosti vlastnictví vyplývá, že vnější jevové, a tedy i právní formy socialistického společenského vlastnictví se nutně mění v závislosti na dosaženém stupni vývoje výrobních sil v tom kterém socialistické státě. Nicméně i přes různost jeho jevových forem existuje vnitřní základní jednotka socialistického společenského vlastnictví, daná totožností jeho podstaty — totiž, že socialistické společenské vlastnictví je jevovou formou ekonomických vztahů, v nichž svobodně sdružení výrobci rovnoprávně a společně užívají výrobní prostředky a míra jejich účasti na spotřebě odpovídá množství, kvalitě a významu jejich práce pro společnost. Má-li být jevová forma socialistického společenského vlastnictví v souladu, resp. věrně odrážet svůj obsah, pak se v ní musí nutně zmíněná totožnost jeho podstaty projevit, tj. právní forma musí jinými slovy vyjádřit a zajistit respektování již zmíněné specifické rovnosti všech členů socialistické společnosti vzhledem k zespolečenštěným výrobním prostředkům na straně jedné a nutnost uvědomělého řízení realizace tohoto vlastnictví v poznaném zájmu celé společnosti na straně druhé.

Vzhledem k tomu považuje autorka za vědecké — tj. v souladu s objektivní realitou — jen takové varianty řešení problému optimální realizace socialistického společenského vlastnictví, které vycházejí z koncepce jednotného a nedělitelného státního socialistického vlastnictví.

Další snahy o pokračování v analýze vlastnictví jakožto společenského vztahu, vycházející, resp. navazující na citované Marxovo pojetí, ukázaly, že je možné upadnout při ní do dvou extrémů.

Prvním je jednostranné přecenění Marxova poukazu na to, že analyzovat vlastnictví znamená analyzovat celý ekonomický systém dané společnosti,¹¹⁾ které ve svých důsledcích znamená faktické „rozpuštění“ vlastnického vztahu v ekonomických vztazích vůbec.

Druhým extrémem je pak neadekvátní zúžení vlastnického vztahu pouze na samotný moment prvotního přivlastnění, jehož důsledkem bylo např. chápání problematiky socialistického vlastnictví za v podstatě vyřešenou již pouhým aktem „vyvlastnění vyvlastňovatelů“.¹²⁾

c) Soustava socialistického vlastnictví

Jak vyplývá z výše uvedeného, závisí metoda, jíž se použije při komparativní analýze vybraných právních norem, na tom, jakou pracovní hypo-

¹¹⁾ Viz K. M a r x, *Bída filosofie*, Svoboda, Praha 1950, str. 132: „Definovat buržoazní vlastnictví znamená popsat všechny společenské vztahy buržoazní výroby. Chce-li někdo definovat vlastnictví jako nezávislý poměr, zvláštní kategorii, abstraktní a věčnou ideu, může to být pouze metafyzická nebo právní iluze.“

¹²⁾ Zmíněnými otázkami se zabývala v poslední době ideologická konference ekonomů a představitelů dalších společenských věd v Německé demokratické republice, věnovaná problematice socialistického vlastnictví, jejíž výsledky byly publikovány v časopise *Wirtschaftswissenschaft* č. 3/1970.

tézu si vytvoříme o shora uvedeném pojmu „soustava socialistického vlastnictví“.

Za základní charakteristiku tohoto pojmu považují to, že *právní soustavu socialistického vlastnictví lze chápat jako vnitřně rozpornou jednotu¹³⁾ forem a druhů vlastnictví v socialistické společnosti, která v sobě zahrnuje nejen socialistické formy vlastnictví, ale i postupně překonávané nesocialistické formy, resp. jejich prvky.*

I tyto prvky a formy spoluvytvářejí soustavu socialistického vlastnictví tehdy, jestliže se dále vyvíjejí, resp. postupně zanikají při rozhodující úloze socialistických vlastnických forem ve vlastním slova smyslu a jestliže jejich vývoj, resp. postupný zánik je podřízen cílům rozvoje socialistické společnosti.¹⁴⁾

Obtíže v metodě analýzy statické, ale zejména dynamické stránky soustavy socialistického vlastnictví spočívají v tom, že rozvoj v socialistické společnosti a ovšem i jeho právní formy spočívá na principiálně jiných základech, než tomu bylo ve všech předcházejících společenskoekonomických formacích.

Zatímco dosavadní soustavy vlastnických vztahů se rozvíjely v rámci rozporu mezi vlastnictvím a nevlastnictvím, rozporu, který je možno též označit jako permanentní vyvlastňování, pak se socialistická vlastnická soustava zakládá na *vzájemné interakci různých forem a druhů vlastnictví, mezi nimiž, resp. vlastnickými subjekty není zásadně antagonistický vztah, projevující se již zmíněným permanentním vyvlastňováním.* Naopak, tento rozpor různých vlastnických subjektů nalézá stále dokonalejší pohybovou formu, v níž dochází ke vzájemnému obohacení co do rozsahu, které vede k souladnému rozvoji všech forem, při dlouhodobé akcentaci specificky socialistických forem.¹⁵⁾

¹³⁾ Německá učebnice politické ekonomie [Politická ekonomie socialismu a její uplatnění v NDR, český překlad Svoboda, Praha 1970], v obdobné souvislosti na str. 236 hovoří o „totalitě socialistického způsobu přivlastňování“.

¹⁴⁾ S podobným názorem se autorka setkala v učebnici „Politická ekonomie socialismu a její uplatňování v NDR“, nakladatelství Svoboda, 1970, kde se na str. 153 praví: „Těsnou spoluprací ve všech fázích reprodukčního procesu dochází k přímému skloubení podniků všech vlastnických forem. Tento proces jde až k vytvoření nových, socialistických vlastnických forem.“ A dále se na téže stránce pokračuje „... ani existující soukromé podniky a tím spíše ani polostátní podniky nemohou být ztotožňovány s kapitalistickými podniky západního Německa. Jsou začleněny do svazku socialistického plánovaného hospodářství, a proto jsou pevně spojeny se socialistickou soustavou“.

¹⁵⁾ Viz k tomu blíže již citovanou učebnici ekonomie NDR, kde se na str. 156 praví: „Ačkoliv není uzavřena socialistická přestavba soukromého průmyslu, řemesel a soukromého maloobchodu, ačkoliv budou i do budoucna existovat vedle znárodněných a družstevních podniků ještě soukromé a polostátní podniky, nemění to nic na skutečnosti, že socialistické výrobní vztahy zvítězily v NDR v roce 1962. Jak v programu SED, který byl přijat po vítězství socialistických výrobních vztahů, tak také v socialistické ústavě NDR bylo potvrzeno, že nebude nic měněno na principech politiky vůči těmto vrstvám našeho národa. SED, vláda a Národní fronta podnikají vše, aby dále zvyšovaly jejich ekonomickou výkonnost a upevňovaly svazek s nimi. Tyto oblasti jsou pevně integrovány do plánovitě řízeného celospolečenského reprodukčního procesu.“

Tento základní rozdíl mezi soustavou kapitalistického a socialistického vlastnictví vystupuje ovšem plně na povrch teprve poté, když se socialistické vlastnictví začne rozvíjet na vlastní základně.

Okamžitě po provedení socialistické revoluce dochází ke generální negaci dosavadního vlastnického systému tím, že je „pozvednut“ (aufgehoben) na vyšší stupeň způsobem jemu vlastním, tj. vyvlastněním. Hlavním charakteristickým znakem tohoto momentu je „všeobecné vyvlastnění vyvlastňovatelů“, a tak se socialistické vlastnictví, zejména státní, zpočátku jeví jako vlastnictví, co do svého předmětu i zdroje pocházející z vlastnictví soukromého – kapitalistického, a vyvlastnění, ať už prováděné v jakékoli právní formě (znárodnění, konfiskace apod.) jako nejtypičtější, resp. nejzákladnější zdroj vzniku socialistického vlastnictví.

Společenský vývoj nás však přesvědčuje o pravdivosti Leninova výroku, že „konfiskovat lze pouhou ‚rozhodností‘ bez schopnosti správně počítat a správně rozdělit, kdežto *zespolečenštit* (vyznačeno autorkou) bez této schopnosti není možné“.¹⁶⁾ Vyvlastnění jakožto nejdůležitější zdroj socialistického vlastnictví je již v průběhu relativně krátké doby stále více zatlačováno do pozadí a socialistické vlastnictví se rozvíjí nikoli již dalším vyvlastňováním (i když k němu stále v jednotlivých případech dále dochází), nýbrž rozvinutím tvůrčích sil společnosti na podkladě rozšířené reprodukce, založené na celospolečenské plánovité kooperaci všech společenských a individuálních vlastníků, procesem neustálého a opětovného přivlastnění. Společenský vývoj tedy potvrdil správnost již citované Engelsovy myšlenky o tom, že „plná znalost věcí je předpokladem toho, aby se společnost stala pánem vlastního zespolečenštění“.¹⁷⁾

Z hlediska zkoumání soustavy socialistického vlastnictví představuje proto analýza problematiky „vyvlastnění vyvlastňovatelů“ pouze historicky přechodný, byť v momentu revoluce nevyhnutelný předpoklad. Ten svou podstatou nedává možnost pochopit onu vnitřní strukturu rozporů, které jsou zdrojem rozvoje socialistického vlastnictví na jeho vlastním základě, ale představuje naopak poslední radikální kritiku a negaci dosavadní vlastnické soustavy, k níž také svou formou patří.¹⁸⁾

Co do své *statické* stránky, jeví se právní soustava socialistického vlast-

¹⁶⁾ Viz V. I. Lenin, Spisy 27, SNPL, Praha 1954, str. 330.

¹⁷⁾ Viz B. Engels, Anti-Dühring, Svoboda, Praha 1962, str. 244.

¹⁸⁾ Mimořádná pozornost, která se věnuje v právní vědě problematice znárodnění v souvislosti se socialistickým vlastnictvím, je tedy podle mého názoru zcela přirozená a objektivně podmíněná. Nicméně však zjednodušené přiřazení aktu vyvlastnění formou znárodnění k soustavě *socialistického* vlastnictví skrývá v sobě nebezpečí teoretických omylů nejméně ve dvou směrech.

Především vede k *přecenění významu* „převzatého bohatství“ jako zdroje socialistického vlastnictví a poskytuje tak základ pro různé nemarxistické překrucování skutečnosti. Za druhé, což však je podle mého názoru závažnější, vytváří živnou půdu pro představy, že soustava *socialistického* vlastnictví je ve svém celku *vyvlastňovacími akty v podstatě dotvořena* (neboť jak je zřejmé, již není co dále vyvlastňovat) a vede k hlubokému podcenění nezbytnosti rozvinout strukturu socialistického vlastnictví na jeho vlastním základě.

nictví především jako diferencovaná jednota různých druhů a forem vlastnictví. Úlohou analýzy bude proto zjistit, jak se v historickém vývoji tato diferencovaná soustava vytvářela a jak se v jejím rámci právně odráží rozhodující úloha státního socialistického vlastnictví výrobních prostředků. Vlastní pochopení podstaty vlastnické soustavy ovšem může přinést pouze analýza její dynamické stránky, která je jako u každého jevu založena na neustálém nalézání pohybových forem vnitřních rozporů.

Dynamická stránka právní soustavy socialistického vlastnictví tedy spočívá ve společensky uvědomnělém vytváření takové soustavy druhů a forem vlastnictví při rozhodující úloze státního socialistického vlastnictví, kde *charakter vzájemných interakcí* mezi jednotlivými druhy a formami vytváří optimální prostor pro rozvoj bohatství společnosti i jednotlivce.

V nejobecnější rovině jde zejména o vztahy, v nichž se jednotlivé druhy a formy vlastnictví vzájemně podmiňují či naopak vylučují, diferencují či ztotožňují.

V závěrečné části studie se pokusím na konkrétním vztahu osobního vlastnictví a socialistického vlastnictví v užším slova smyslu naznačit konkrétněji, jak složitá může být zmíněná interakce.

Vzhledem k tomu, že strukturální části soustavy vlastnictví jsou mezi sebou spojeny vzájemným působením a rozporným pohybem, jemuž dává právo v mezích svých možností určitý prostor, popsat dynamickou stránku soustavy socialistického vlastnictví (a tím spíše v mezinárodním srovnání) tedy znamená analyzovat onu složitou síť vzájemných interakcí jednotlivých druhů a forem vlastnictví, z níž jako dvojediná výslednice vystupuje nakonec posilování socialistického vlastnictví ve vlastním slova smyslu a současně rozvoj bohatství každého v podobě vlastnictví osobního.

Zabývat se však touto sítí vztahů vcelku je metodicky zcela neschůdné, a to tím spíše, že podobná analýza by byla možná jen s použitím neobyčejně širokého okruhu normativního materiálu a pravděpodobně i podkladů z právní praxe.

Problém je však možno si metodicky zjednodušit. Ve zdánlivě nepřehledné síti vzájemných vztahů jednotlivých druhů a forem vlastnictví v rámci právní soustavy socialistického vlastnictví lze nalézt, resp. předpokládat vztah, který v této síti představuje základní kámen, osu, na níž navazují všechny vztahy ostatní, nebo na níž se konečkonců ostatní vztahy redukují. Lze tedy předpokládat vztah, v němž se s výhradou vysokého stupně teoretické abstrakce konečkonců odrážejí rozporné pohyby v ostatních místech shora zmíněné sítě vztahů. Takovým vztahem je *vztah mezi socialistickým vlastnictvím v užším slova smyslu na straně jedné a osobním vlastnictvím na straně druhé*. Tento vztah lze podle mého názoru považovat za *klíčový vztah socialistické vlastnické soustavy*,¹⁹⁾ resp. její dynamické

¹⁹⁾ Viz k tomu např. S. G. Strumilin, *Otázky socialismu a komunismu v SSSR*, NPL, 1963, kde se na str. 40 praví: „Názor, že příčinou zbožní výroby v první fázi komunismu je existence dvou forem vlastnictví, je nedostačujícím vysvětlením ještě

stránky, která ve zhuštěné podobě nese v sobě zároveň i její základní rozpor — nutnost rozvíjet vlastnickou soustavu tak, aby od sebe oddělené, na sobě relativně nezávislé vlastnické subjekty se rozvíjely jakožto vlastníci, a to nikoli vzájemným vyvlastňováním, ale souladným vývojem, založeným na celospolečenské kooperaci.

Abstrahuji zde samozřejmě od skutečnosti, že také uvnitř socialistického vlastnictví v užším slova smyslu dochází k dialektickému překonávání rozporu mezi tím, že toto vlastnictví je vlastnictvím celé společnosti (ve svém základě) a současně je svěřováno do správy kolektivů pracujících (socialistických státních organizací).

Proto jádrem analýzy dynamické stránky srovnávaných právních soustav socialistického vlastnictví musí být forma, v níž jednotlivé právní řády řeší tento neobyčejně složitý a z hlediska dlouhodobého rozvoje socialistické společnosti koneckonců nejdůležitější úkol — totiž úkol souladného rozvoje socialistického vlastnictví v užším smyslu a osobního vlastnictví.

Přitom je třeba mít na zřeteli, že právní analýza nemůže být „dynamická“ ve stejném smyslu jako analýza ekonomická, neboť předmětem její pozornosti je právní forma, vymezující prostor ekonomickému pohybu, a tedy ve srovnání s ekonomickým obsahem se zabývá něčím, co je svou povahou relativně statické. To však jen potvrzuje, že relace pojmů statický — dynamický je dána vždy jen v konkrétně určené oblasti a nelze ji bez dalšího přenášet jinač.

d) Výchozí předpoklady komparace

Otázka správné interpretace složité struktury vlastnických vztahů není vzhledem k tomu, co bylo uvedeno o pojmu vlastnictví, samozřejmě předmětem zájmu jen politické ekonomie, ale každého vědního odvětví, zabývajícího se jevovou formou vlastnických vztahů. Proto, chce-li se právní teorie zabývat právním odrazem vlastnických vztahů, musí přinejmenším přijmout ve formě hypotézy určitá východiska pro svou analýzu.

V následujících úvahách vycházím z předpokladu, že *právní soustava socialistického vlastnictví představuje složitý systém, který v podstatné míře zasahuje nejen ta odvětví právního řádu, která se vlastnictvím explicitně zabývají, ale který prolíná celým systémem práva v té míře, v jaké je ekonomický vztah vlastnictví klíčovým a základním vztahem celého společenského řádu.*

To ovšem neznamená, že by bylo nutné (a ostatně by to nebylo ani možné) pro průkaznou analýzu právní soustavy vlastnictví dovádět rozbor až do

i proto, že ignoruje existenci *třetí* formy vlastnictví za socialismu. Máme na mysli osobní vlastnictví všech pracujících, zahrnující spotřební předměty, jež pracující nabývají. Vždyť koupě a prodej všech spotřebních předmětů, vyráběných za socialismu pro trh, tj. neurčitěho kupce, a přechod od jednoho vlastníka spotřebních předmětů, představovaného celou společností, k mnoha jednotlivým vlastníkům — do osobního vlastnictví konečných spotřebitelů spotřebních předmětů — se za socialismu stává nejtýpější formou zbožné peněžní výroby a oběhu.“

onoho zprostředkování třetího, čtvrtého a n-tého řádu v celém systému socialistického práva. Je možno vyslovit předpoklad, že i při univerzálnosti dopadu vlastnické soustavy na celý právní řád existují v něm jisté oblasti, které vazbu mezi společenským vztahem vlastnictví a jeho právním odrazem nejbezprostředněji a především odrážejí.

Předpokládám proto, že budu-li analyzovat vlastnickou soustavu především *na základě základních norem ústavního práva*, tj. ústav, případně z nich vycházejících *základních norem práva občanského*, lze s dostatečnou přesností postihnout základní charakteristiku právní soustavy socialistického vlastnictví.

Termínu právní soustava socialistického vlastnictví užívám ze dvou důvodů.

Jednak proto, abych zdůraznila, že *předmětem analýzy není společenská podstata*, ale pouze *právní odraz vlastnických vztahů* v socialistické společnosti.

Za druhé pak *pojmem soustava socialistického vlastnictví rozumím soustavu všech vlastnických forem v socialistické společnosti, představujících historickou jednotu, v níž rozhodujícím a určujícím článkem je socialistické vlastnictví výrobních prostředků*. V tomto pojetí zahrnuje termín soustava socialistického vlastnictví veškeré druhy a formy vlastnictví, dokonce i vlastnictví soukromé, neboť (a pokud) jsou všechny v konkrétních historických podmínkách podřízeny cílům rozvoje socialistické společnosti.

Před vlastním provedením komparativní analýzy je třeba seznámit čtenáře s těmi nezbytnými omezeními, výhradami a metodickými předpoklady, které musely být provedeny, resp. z nichž bylo třeba vycházet při formulování závěrů ze shromážděného materiálu.

První omezení se týká vztahu ekonomické a právní analýzy soustavy socialistického vlastnictví. Článek si klade za cíl přinést určité podněty v oblasti právní sféry, tj. v oblasti odrazu společenského vztahu vlastnictví v právu. Z toho vyplývá, že závěry analýzy nemohou být bez dalšího přenášeny na oblast společenského (ekonomického) vztahu vlastnictví — tj. musí být respektována možnost rozporu mezi podstatou a jevem. Kromě toho třeba mít dále na zřeteli, že právní forma společenského vztahu vlastnictví není jedinou možnou a existující jevovou formou tohoto vztahu. Proto také *nemůže být právní forma vlastnictví považována za úplný, komplexní projev tohoto vztahu a je úkolem i jiných vědních disciplín zkoumat, jak se objektivně existující vlastnická struktura socialistické společnosti odráží v rozmanitých sférách společenského života, aniž nabývá právní formy*.

Další omezení, resp. vymezující předpoklad vyplývá z toho, že z právních norem, upravujících vlastnictví, jsem se omezila pouze na jakési legislativní jádro, neboť předpokládám, že právě v něm se s dostatečnou přesností odráží celková charakteristika právní soustavy socialistického vlastnictví. Jinak řečeno *předpokládám, že socialistický stát uplatňuje svou řídicí funkci takovým způsobem, že je schopen v základních normách vyjádřit to nejjobecnější a nejzávažnější, aniž by docházelo k tomu, že by*

v dílčích a méně závažných normách byly tyto základní postuláty negovány.²⁰⁾

V rámci tohoto druhého omezení je pak rovněž implikován předpoklad, že k dosažení vytčeného cíle postačí analýza základních normativních aktů, aniž by bylo třeba přihlížet i k jejich aplikaci soudy či jinými státními orgány. Bereme-li totiž v úvahu dostatečně dlouhou historickou etapu, lze mít zato, že socialistický stát vytvoří, resp. zajistí v průběhu vývoje jednotu legislativy a právní praxe v takové míře, že eventuální rozpory mezi nimi nejsou z hlediska základních rysů vlastnické soustavy rozhodující.²¹⁾

Konečně třetí omezení, o němž je třeba se zmínit, se týká *výběru právních řádů, které jsou podrobovány komparativní analýze*. V článku jsou zpracovány ústavy, resp. občanské zákoníky sedmi evropských socialistických států. Vzhledem ke zcela zvláštní společenské situaci nejsou brány v úvahu ani asijské socialistické státy, ani Republika Kuba. Analýza nezahrnuje ani právní řády Albánské lidové republiky a SFRJ. V prvním případě proto, že podle názoru autorky by analýza nepřinesla takové nové momenty, které by svým významem byly úměrné mimořádné námaze spojené s jejím provedením. V druhém případě pak proto, že SFRJ představuje zcela zvláštní jednotku v rámci socialistického tábora a její začlenění do podobné analýzy by vyžadovalo především zvláštní monografické zpracování jejího vývoje.

Analýza tedy zahrnuje, početně vzato, polovinu států tvořících světovou socialistickou soustavu a vzhledem k počtu obyvatel dokonce méně než polovinu. Nicméně podle názoru autorky při analýze vlastnické právní soustavy není třeba dávat se vést těmito čistě kvantitativními zřeteli a zvláště pak je možné výsledky rozboru považovat za reprezentativní pro postupně se vytvářející integrační celek RVHP.

²⁰⁾ Tento předpoklad neodpovídá skutečnosti tam, kde při bouřlivém, rozvoji nových společenských vztahů nestačí přirozeně konzervativní právní forma, jakou je ústava, sledovat krok a dočasně dochází k porušení zmíněné zásady vydáním nižšího norem, v našem případě především občanských zákoníků, jimiž se vyrovnává onen nesoulad mezi společenským obsahem a právní formou.

Proto tam, kde dosud platí ústavy, přijaté na samém počátku budování socialistické společnosti (jako je tomu v Maďarsku a Polsku), resp. tam, kde i socialistická ústava byla již vývojem překonána a v oblasti úpravy vlastnických vztahů doplněna, resp. nahrazena novým občanským zákoníkem (viz SSSR), přihlíží analýza i k úpravě vlastnictví v těchto občanských zákonících. Na to však bude poukázáno na příslušných místech dále.

²¹⁾ Není tomu tak ovšem na samotném počátku existence socialistického státu, kdy může dojít k situacím, v nichž se ekonomický vztah socialistického vlastnictví v právu odráží pouze v úpravě přímého, bezprostředního přivlastnění, jehož realizace však ještě nenabyla socialistické podoby a může — nebo ani nemusí — přitom využívat dosud platných právních institutů.

a) *Exkurs I. Prvotní zdroj vzniku socialistické vlastnické soustavy — vyvlastnění vyvlastňovatelů*

V předchozích úvahách jsem uvedla, že hlavním a nejdůležitějším prvotním zdrojem vzniku soustavy socialistického vlastnictví, zejména socialistického vlastnictví v užším slova smyslu, bylo postupné „vyvlastnění vyvlastňovatelů“. Ve srovnávaných státech probíhalo v různých právních formách, z nichž nejdůležitější byly *znárodnění, konfiskace a pozemková reforma*.

Vyvlastnění soukromého kapitalistického vlastnictví neplnilo však jen funkci ekonomického a právního zdroje nového druhu vlastnictví — státního socialistického. Ve svých důsledcích znamenalo likvidaci jednotné soustavy soukromého vlastnictví a její nahrazení soustavou různých druhů a forem vlastnictví. Tím se stalo zároveň zdrojem, resp. právním základem vzniku socialistické vlastnické soustavy vůbec, a proto mu bude v rámci naší analýzy věnována pozornost.

Z právních forem, v nichž se uskutečňovalo vyvlastňování kapitalistického vlastnictví především a většinou, mělo největší význam *znárodnění*. Přes veškeré odlišnosti jeho realizace ve srovnávaných právních řádech, týkajících se zejména rozsahu, předmětu, úplatnosti či bezplatnosti, délky období, v němž probíhalo, povahy právních norem, které jej zakotvovaly apod., jeho hlavní následek byl všude stejný — totiž že znárodněný majetek přecházel do vlastnictví státu,²²⁾ a tudíž že se stalo prvotním zdrojem ekonomické moci nově vznikajícího socialistického státu, prvotním zdrojem té formy socialistického vlastnictví, která má určující roli v rámci soustavy socialistického vlastnictví — totiž státního socialistického vlastnictví.

Znárodnění neprobíhalo jako jednorázový akt, ale postupně, tvořilo určitý více či méně souvislý proces, skládající se z několika etap. Jeho právním základem byly většinou normy ústavního práva, které znamenaly podstatný zásah do dosud platného buržoazního občanského zákonodárství.

V Bulharsku probíhalo od roku 1945, kdy byl vydán dekret ze 17. srpna o znárodnění nerostného bohatství půdy, pokračovalo vydáním zákonů z 24. a 26. prosince 1947 o znárodnění některých průmyslových podniků a o znárodnění bank a bylo dovršeno v roce 1948 přijetím zákonů o vyvlastnění velkého městského nemovitého majetku (5. března 1948), o vyvlastnění elektrotechnického průmyslu (4. března 1948) a o znárodnění nákladních parníků (3. listopadu 1948).

V Československu probíhalo v letech 1945 až 1948 na základě dekretů presidenta republiky č. 100–103/45 Sb. a zákonů č. 114, 115, 118 a 126/48 Sb.

²²⁾ Jedinou výjimkou, trvající však velmi krátkou dobu, bylo v tomto smyslu znárodnění, probíhající na území tzv. Východního Německa (dnešní NDR). Zde až do roku 1948 byly vlastníkem znárodněného majetku jednotlivé země, poté se stal předmětem tzv. všelidového vlastnictví a teprve po vzniku NDR předmětem vlastnictví státního.

V Maďarsku probíhalo znárodnění v letech 1946–1949 na základě zákonů č. XIII/46 o znárodnění uhelného průmyslu, č. XX/46 o znárodnění velkých elektráren, č. XXX/47 o znárodnění bank, č. XIII/48 o znárodnění výroby bauxitu a hliníku, č. XXV/48 o znárodnění továren nad 100 zaměstnanců a dekretu č. 20/49 o znárodnění továren nad 10 zaměstnanců a znárodnění dopravy.

V NDR se znárodnovací proces vyznačoval řadou zvláštností, vyplývajících především z toho, že probíhal zásadně ještě před vznikem Německé demokratické republiky, na území sovětského okupačního pásma Německa, na základě zákonů kontrolní rady a nařízení Sovětské vojenské správy v Německu, které byly pak po vzniku Německé demokratické republiky během let 1954 a 1955 sovětskou vládou zrušeny a jejich obsah převzat zákonodárstvím NDR.

Právním základem znárodnění bylo nařízení sovětské vojenské správy z 30. října 1945 (Rozkaz náčelníka sovětské vojenské správy a vrchního velitele skupiny sovětských okupačních jednotek v Německu č. 124). Na jeho základě byl bez náhrady zabavován majetek válečných zločinců, nacistických funkcionářů a aktivních nacistů v oblastech a zemích s dočasnou správou a činěna opatření k použití zabaveného majetku pro potřeby mírového hospodářství. Tato opatření však znamenala jen předběžné úpravy, nepřejímala budoucí právní, zejména přesné vlastnické začlenění konfiskovaných podniků. O tom rozhodovaly německé zemské sněmy. Tak v Sasku byl na základě referenda o vyvlastnění monopolního kapitálu bez odškodnění schválen zákon o znárodnění (30. června 1946), v Durynsku pak 24. července 1946, v Braniborsku 5. srpna 1946, v Meklenbursku 16. srpna 1946, v Sasku-Anhaltsku 30. července 1946.

Znárodněný majetek přešel do zemského vlastnictví, které ještě nebylo identické s všelidovým vlastnictvím. Pro koordinaci hospodářského řízení byla 10. června 1947 zřízena Německá hospodářská komise.

Znárodněné podniky nebyly v tehdejší době ani socialistickými, neboť chyběla politická vláda dělnické třídy jako předpoklad socialismu, ani ale státně kapitalistickými, neboť mocenské orgány, které je spravovaly, nezastupovaly zájmy vykořisťovatelů, nýbrž zájmy pracujících.²³⁾

V Polsku znárodnění probíhalo na základě jediného základního normativního aktu – totiž zákona ze 3. ledna 1946 o přechodu základních odvětví národního hospodářství do vlastnictví státu. Na jeho základě došlo ke znárodnění průmyslových a dopravních podniků nad 50 zaměstnanců, veškerých bankovních, pojišťovacích a hutních podniků.

V Rumunsku proběhlo znárodnění až na základě ústavy z roku 1948. Do té doby byl vydán pouze zákon o znárodnění a organizaci Národní banky Rumunska č. 1056 z 20. prosince 1946.

Na základě článku 11 ústavy z 13. dubna 1948, který stanovil, že výrobní prostředky, banky a pojišťovací prostředky, jež jsou v soukromém vlastnictví, mohou v obecném zájmu přejít do vlastnictví státu, byl pak přijat zákon č. 119 z 11. června 1948 o znárodnění průmyslových, bankovních, rudných a dopravních organizací a znárodnění nerostného bohatství a pojištění.

Znárodnovací proces pokračoval pak až do roku 1950 a postihl velká zemědělská hospodářství do 50 ha, na která se nevztahovala pozemková reforma z roku 1945, a část městského domovního majetku (viz výnosy č. 83/49 a 92/50).

V Sovětském svazu počal znárodnovací proces ihned po Velké říjnové revoluci. Dekretem o půdě z 26. října 1917 byla provedena racionalizace veškeré půdy a jejího nerostného bohatství (nafta, uhlí, rudy). V oblasti průmyslu předcházelo znárodnění zavedení dělnické kontroly nad výrobou, zřízenou prvním dokumentem sovětské moci, totiž prohlášením „K občanům Ruska“ z 25. 10. 1917, přijatým Všeruským centrálním výkonným výborem sovětu pracujících a vojenských poslanců 14. 11. 1917. 22. dubna 1919 bylo provedeno znárodnění veškerého zahraničního obchodu zavedením státního monopolu v této oblasti, 20. června 1918 byl vydán dekret o znárodnění

²³⁾ Viz Politická ekonomie socialismu a její uplatňování v NDR, cit. dílo, str. 65.

veškerého naftového průmyslu, v prosinci 1917 byl vydán dekret o znárodnění bank, v květnu 1918 bylo provedeno znárodnění cukrovarnického průmyslu, 18. června 1918 bylo výnosem Nejvyšší rady národního hospodářství provedeno znárodnění těžkého strojírenství, 28. června 1918 byl přijat dekret sovětské vlády o znárodnění těžkého průmyslu.

V první etapě postihovalo znárodnění vesměs klíčový průmysl (s výjimkou Rumunska), peněžnictví, nerostné bohatství a přírodní zdroje, později postupně převážnou část veškeré průmyslové výroby, vnitřní a zahraniční obchod a oblast služeb. S výjimkou Sovětského svazu²⁴⁾ se nedotklo podstatněji soukromého vlastnictví půdy (částečně se tak stalo v Rumunsku a v Polsku).²⁵⁾

Další právní formou, v níž se ve srovnávaných právních řádech uskutečňoval proces „vyvlastňování vyvlastňovatelů“, byla *konfiskace*.

Na rozdíl od znárodnění měla konfiskace v různých zemích různý cíl a dopad na stávající vlastnickou soustavu. Zatímco v Československu, kde měla povahu trestního opatření vůči zrádcům a kolaborantům, postihla značnou část výrobních prostředků nepodléhajících znárodnění a znamenala posílení socialistického sektoru a sektoru drobných výrobců a oslabení sektoru soukromokapitalistického,²⁶⁾ v Bulharsku, kde bylo jejím účelem postihnout movitý a nemovitý majetek nabytý spekulací či jinými nezákonnými cestami, neměla na rozšíření socialistického sektoru výraznější vliv.²⁷⁾

Na rozdíl od znárodnění, které probíhalo ve všech srovnávaných státech, nebyla konfiskace jako samostatná právní forma vyvlastnění kapitalistického vlastnictví, probíhající paralelně vedle znárodnění, v některých srovnávaných právních řádech vůbec použita (viz např. Maďarsko, Rumunsko).

V Polsku měla konfiskace stejný právní základ jako znárodnění, od něhož se lišila tím, že měla povahu trestního opatření, namířeného proti zrádcům a proti majetku příslušníků bývalého svobodného města Gdaňsk a byla tudíž prováděna bez náhrady.

V NDR (v sovětském okupačním pásmu Německa) proběhla konfiskace na základě Postupimské dohody, realizované v tomto směru zejména již citovaným nařízením sovětské vojenské správy č. 124 z 30. října 1945 a č. 126 z 31. října 1945. Postihla ma-

²⁴⁾ Na základě Dekretu o půdě ze dne 26. října 1917 a dekretu o socialisaci půdy ze dne 19. února 1918 bylo v Sovětském svazu navždy zrušeno soukromé vlastnictví půdy. Stala se majetkem všeho lidu a přešla do užívání těch, kdož na ní pracovali.

²⁵⁾ V Rumunsku na základě výnosu č. 83/49 přešla do vlastnictví státu velká hospodářství do 50 ha, na které se nevztahovala pozemková reforma z roku 1945.

V Polsku postihl znárodnovací proces částečně i zemědělské vlastnictví patřící Němcům, část církevní půdy a část půdy v okruhu Varšavy.

²⁶⁾ Viz konfiskační dekrety presidenta republiky č. 108/45 a 12/45 Sb., které sice určily konfiskovaný majetek k přidělu, ve skutečnosti však část konfiskované půdy zůstala ve státním vlastnictví a konfiskované továrny nebyly do přidělu vůbec zahrnuty. Tak se dostala do vlastnictví státu značná část zemědělské půdy a řada továren a živnostenských podniků.

²⁷⁾ Viz konfiskační zákony č. 78, 121, 191, 226/46.

jetek bývalého hitlerovského státu, NSDAP, jejich organizací a vedoucích, majetek válečných zločinců a kapitalistických monopolů.

Třetí hlavní právní formou procesu vyvlastňování kapitalistického vlastnictví byla *pozemková reforma*.

Měla vliv na stávající vlastnickou soustavu potud, že znamenala vesměs citelný zásah do kapitalistického vlastnictví v zemědělství a posílení soukromého vlastnictví drobných rolníků, v souladu se zásadou „půda patří těm, kdož na ní pracují“. Metody její realizace se lišily podle úrovně rozvoje kapitalismu v zemědělství.

V Bulharsku měla pozemková reforma charakter antikapitalistický, nikoli anti-feudální, neboť velkostatky byly likvidovány již v sedmdesátých letech minulého století, za války rusko-turecké. Proto zákon z 12. března 1946 o pracovním zemědělském vlastnictví likvidoval kulacká hospodářství nad 20 ha, která nepodléhala znárodnění.

V Československu trvala pozemková reforma tři roky a byla realizována ve třech etapách. Započala v roce 1945 dekretem presidenta republiky 12/45 Sb., pokračovala vydáním zákona o revizi první pozemkové reformy 11. července 1947 č. 142 a byla ukončena zákonem o nové pozemkové reformě z 21. března 1948, který se týkal zemědělské půdy nad 50 ha a do 50 ha, pokud byla pravidelně vlastníkem pronajímána. Pozemková reforma v Československu se vyznačovala tím, že bývalým vlastníkům byla v řadě případů (zejména v druhé a třetí etapě) vyplácena náhrada a ti, kdož dostali konfiskovanou půdu přidělenou, za ní měli zaplatit určenou cenu.

V NDR byla pozemková reforma provedena na základě zákonů o pozemkové reformě, přijatých v jednotlivých zemích v září 1945 (šlo o Sasko, Meklenbursko, Braniborsko, Durynsko). Půda nad 100 ha byla bez náhrady konfiskována a rozdělena mezi bezzemky, malé pachtýře, drobné rolníky a přesídlence z Polska a Československa. Znamenala tudíž likvidaci junkerského vlastnictví k půdě.

V Maďarsku byla provedena na základě nařízení vlády o pozemkové reformě z 15. března 1945, v Polsku na základě dekretu o provedení pozemkové reformy ze září 1944, novelizovaného v lednu 1946, který znamenal likvidaci statkářského vlastnictví nad 50 ha.

Na rozdíl od znárodnění a konfiskace nebylo vlastním cílem pozemkové reformy posílení socialistického sektoru, tj. znárodnění půdy, s výjimkou případů, kdy půda, podléhající pozemkové reformě, nebyla z nejruznějších důvodů rozdělena do individuálního vlastnictví a zůstala ve vlastnictví státu.

Na tomto závěru nemění nic ani ta skutečnost, že v některých případech, jako tomu bylo v Rumunsku,²⁸⁾ přešla půda, podléhající pozemkové reformě, nejprve do vlastnictví státu, neboť většina byla dodatečně rozdělena do soukromého vlastnictví drobných rolníků.

V důsledku vyvlastnění soukromého kapitalistického vlastnictví ve shora uvedených právních formách, došlo tedy s výjimkou Rumunska ve všech srovnávaných právních rádech ještě před novou ústavní úpravou vlastnických vztahů k likvidaci jednotné soustavy soukromého vlastnictví a k je-

²⁸⁾ Viz zákon o pozemkové reformě z 20. března 1945, na jehož základě bylo vyvlastněno 28 000 velkostatků ve výměře nad 50 ha, kromě půdy královské a církevní.

jímu nahrazení soustavou vlastnictví, diferencovanou na různé druhy a formy vlastnictví. Místo jediného soukromého vlastnictví vzniká všude vlastnictví státní, družstevní, soukromé (kapitalistické a drobných výrobců), příp. osobní.

Významné místo v této soustavě zaujímá státní vlastnictví, které v podmínkách postupného upevňování moci dělnické třídy nabývá charakteru socialistického vlastnictví.

Zformoval se tak základ, na němž se dále rozvíjela soustava socialistického vlastnictví.

b) Socialistické společenské vlastnictví

V první etapě budování socialistické společnosti, po získání politické moci dělnickou třídou a vyvlastnění kapitalistického soukromého vlastnictví v rozhodující míře, setkáváme se ve srovnávaných ústavách přijatých v té době, tj. zhruba na počátku padesátých let, s novými právními kategoriemi, jako „majetek všeho lidu“, „národní majetek“, „státní majetek“, „státní vlastnictví“, „vlastnictví lidu“, „společenské vlastnictví“.²⁹⁾

Rozdíly vyplývají zejména ze stupně konkrétnosti právní úpravy vlastnických vztahů vůbec a zvláště pak společenského vlastnictví a způsobu jeho realizace v té které ústavě.

Ze srovnávaných ústav mluví v té době o právních formách společenského vlastnictví pouze ústava sovětská,³⁰⁾ maďarská,³¹⁾ polská³²⁾ a rumunská.³³⁾

Přitom sovětská, rumunská a polská ústava rozeznávají *dvě formy*, maďarská ústava *tři formy společenského vlastnictví*.

Naproti tomu československá Ústava 9. května nemluví ani o společenském vlastnictví, tím méně pak o jeho právních formách. Mluví pouze o národním majetku, avšak na rozdíl od všech ostatních ústav počítala v § 149, odst. 2 s existencí tzv. komunálního vlastnictví, jehož předmětem by byla část národního majetku, která nemá celostátní význam a slouží převážně jen obyvatelstvu některého správního celku. Jeho subjektem měly být svazky lidové správy.³⁴⁾

²⁹⁾ Viz čl. 8 ústavy BLR, čl. XII, §§ 150, 154, 155 československé Ústavy 9. května, § 59 ústavy MLR, čl. 77, odst. 1 PLR, čl. 25, odst. 1 ústavy NDR.

³⁰⁾ Viz čl. 5 ústavy SSSR o tom, že socialistické vlastnictví má dvě formy – formu státního vlastnictví a formu družstevně kolchozního vlastnictví.

³¹⁾ Viz § 4 maďarské ústavy o tom, že společenské vlastnictví výrobních prostředků je ve vlastnictví státu, společenských organizací nebo družstev.

³²⁾ Viz čl. 11 polské ústavy, který mluví o společenském vlastnictví nejen v souvislosti s národním majetkem, ale prohlašuje za ně i vlastnictví družstevní.

³³⁾ Viz čl. 6 rumunské ústavy o tom, že socialistické vlastnictví výrobních prostředků má buď formu státního vlastnictví (majetek všeho lidu nebo družstevně kolektivního vlastnictví).

³⁴⁾ V praxi se toto vlastnictví nikdy nevytvořilo. V historii výstavby socialistické společnosti není však tento druh vlastnictví zcela novým. Občanský zákoník RSFSR

Rovněž tak ústava Německé demokratické republiky z roku 1949 nedi-ferencovala ještě právní formy společenského vlastnictví, mluví pouze obecně o vlastnictví všelidovém.

Nejpodrobnější úpravu *správy národního majetku* obsahovala v té době československá Ústava 9. května. Zakotvovala dvě formy správy národního majetku, totiž buď přímo státem, nebo prostřednictvím národních podniků (viz § 150). Kromě toho v § 152, odst. 2 připouštěla, aby stát, se zřetelem k veřejnému zájmu a potřebám národního hospodářství, přenechal využití jednotlivých hospodářských nebo jiných objektů svazkům lidové správy, lidovým družstvům nebo jiným právnickým osobám. Stanovila dále základní hospodářskou funkci a právní vymezení postavení národních podniků. V § 154 je označila za hlavní formu, v níž stát organizuje znárodněné podnikání, jakož i jiné státní podnikání a hospodářské objekty, které mu připadly či případnou do vlastnictví. Prohlásila je za samostatné právní osoby, které však tvoří část národního majetku a jsou podřízeny vrchnímu vedení a dozoru státu (§ 155, odst. 1).

Rovněž bulharská ústava předvíдалa dva způsoby realizace státního vlastnictví výrobních prostředků — buď přímo státem, či tak, že stát postoupí hospodaření s tímto majetkem jiným hospodářským subjektům (viz čl. 8 ústavy BLR). Kromě toho v čl. 13 svěřila státu řízení a kontrolu zahraničního a vnitřního obchodu.

Ostatní srovnávané ústavy se o správě státního vlastnictví či národního majetku nezmiňují.

V *druhé etapě ústavněprávní úpravy vlastnických vztahů*, resp. tam, kde dosud ve srovnávaných státech nebyly dosud vydány nové socialistické ústavy, v *rekodifikacích občanského práva*, setkáváme se již s podrobnějším a pregnantnějším vymezením právních forem a správy socialistického vlastnictví v užším smyslu.

Ve všech srovnávaných normách, vydaných koncem padesátých, resp. v průběhu šedesátých let, rozlišují se dvě nebo tři právní formy socialistického vlastnictví, přičemž však institut, který nazývám socialistické vlastnictví v užším smyslu, je v jednotlivých normách označován různě.

Tak ústava ČSSR užívá jako obecný pojem *socialistické společenské vlastnictví* a v čl. 8, odst. 1 rozeznává dvě jeho základní formy — vlastnictví *státní* (všeho lidu, národní majetek) a vlastnictví *družstevní* (majetek lidových družstev).³⁵⁾

Ústava Rumunské socialistické republiky z roku 1965 užívá jakožto obecného pojmu *socialistické vlastnictví* výrobních prostředků, které podle článku 6 existuje ve dvou formách, totiž jako vlastnictví *státní*

z roku 1922 rozlišoval v článku 52 dvě formy státního vlastnictví — státní vlastnictví znárodněné (gosudarstvennaja nacionalizirovannaja sobstvennost) a státní vlastnictví municipalizované (gosudarstvennaja municipalizirovannaja sobstvennost).

³⁵⁾ Československý hospodářský zákoník č. 109/64 Sb. zakotvil pak ještě v § 8, odst. 2 třetí formu socialistického společenského vlastnictví, vlastnictví *společenských a jiných socialistických organizací*.

(majetek všeho lidu) a *družstevní* (majetek jednotlivých družstevních organizací).

Ústava Německé demokratické republiky z roku 1968 užívá jako obecný termín *socialistické* vlastnictví, které existuje ve třech formách — jako *celospolečenské* vlastnictví lidu, jako *družstevní* veřejné vlastnictví pracovních kolektivů a jako vlastnictví *společenských organizací* (viz čl. 10, odst. 1). Polský občanský zákoník z roku 1964 užívá jakožto obecný pojem *společenské vlastnictví*, které podle čl. 126 existuje ve třech formách — totiž jako *socialistické všelidové* (státní) vlastnictví, *družstevní* vlastnictví a vlastnictví *ostatních společenských organizací*.

Maďarský občanský zákoník z roku 1959 užívá rovněž jakožto obecný pojem *společenské* vlastnictví (viz § 88), které má buď formu *státního socialistického* vlastnictví, nebo vlastnictví *družstevního*.

Na rozdíl od všech ostatních srovnávaných norem polský a maďarský zákonodárce považuje tedy za *socialistické* vlastnictví pouze vlastnictví státní s tím, že ostatní formy společenského vlastnictví jsou nižší, neboť jde o vlastnictví skupinové.³⁶⁾

Zásady občanského zákonodárství SSSR na rozdíl od ústavy rozeznávají rovněž tři formy *socialistického* vlastnictví, totiž vlastnictví *státní* (všelidové), vlastnictví *kolchozů*, jiných družstevních organizací a jejich sdružení, a vlastnictví *společenských organizací* (viz čl. 20).

Z uvedeného přehledu právního zakotvení *socialistického* vlastnictví v užším smyslu v druhé etapě vývoje *socialistické* společnosti v jednotlivých srovnávaných normách vidíme, že tento druh vlastnictví je označován různě — jako „*socialistické společenské vlastnictví*“, „*socialistické vlastnictví*“, „*společenské vlastnictví*“. Aniž bych chtěla přeceňovat význam právní terminologie, nicméně se domnívám, že u tak základní a klíčové právní kategorie, odrážející samu podstatu společenského zřízení, by totožnost obsahu mohla, resp. měla být v právu vyjádřena i totožným označením.

Rovněž úprava *správy*, resp. *realizace státního socialistického* vlastnictví je, ve srovnání s citovanou úpravou v první etapě, v základních normách vydaných koncem padesátých a během šedesátých let vesměs podrobnější a preciznější.

Tak ústava ČSSR v čl. 11, odst. 1 stanoví, že stát zřizuje *hospodářské* (vyznačeno autorkou) organizace, zejména národní podniky, kterým svěřuje části národního majetku do *správy* jako samostatným právníkým osobám.³⁷⁾

³⁶⁾ Viz k tomu již výše citovanou úvodní stať k polskému občanskému zákoníku, str. 27, kde se praví: „Zákonodárce vychází z předpokladu, že v současné etapě rozvoje lidového Polska kvalifikace společenského skupinového vlastnictví, což je vlastnictví družstevních a společenských organizací, jako *socialistického* by ještě neodpovídala skutečnému stavu společenských vztahů ve sféře vlastnictví.“

³⁷⁾ Hospodářský zákoník č. 109/63 Sb. v článku III, na rozdíl od ústavy, rozšiřuje okruh subjektů *správy* národního majetku na *veškeré státní organizace*, tedy i na rozpočtové, když stanoví, že „k plnění úkolů hospodářské a kulturní výstavby zřizuje *socialistický* stát *státní* organizace a svěřuje jim do *správy* části národního majetku“.

V československé ústavě, hospodářském ani občanském zákoníku ne-najdeme již výslovné ustanovení o tom, že výlučným subjektem státního socialistického vlastnictví je stát, resp. že státní socialistické vlastnictví je nedělitelné a jednotné. Hospodářský zákoník navíc *neprohláší* stát vůbec za *subjekt* hospodářskoprávních vztahů. Tím došlo v československém právním řádu k situaci, že tak závažná otázka, jako je *právní postavení státu* v majetkoprávních vztazích, je *různě* upravena v hospodářském zákoníku, který státu, jak již bylo řečeno, právní subjektivitu nepřiznává a v zákonících občanském a mezinárodního obchodu, které považují československý stát za jeden ze subjektů právních vztahů jimi upravených.³⁸⁾

Postoj československého hospodářského zákoníku k právní subjektivitě státu je jednak výsledkem, jednak příčinou názorů, které se vyskytly v československé právní teorii o tom, že *stát již neexistuje* jako zvláštní *subjekt* práva, což pak dále vedlo k závěru, že *stát nemůže být ani subjektem práva vlastnického*.³⁹⁾

Naproti tomu *zákoníky občanský a mezinárodního obchodu* vycházejí z opačného právně teoretického pojetí postavení státu v majetkoprávních vztazích, totiž že *československý stát je samostatným subjektem občanskoprávních vztahů*, který, vzhledem k jeho zvláštnímu charakteru, je třeba lišit od ostatních subjektů občanského práva — tj. konkrétně od právnických osob. Tudíž je třeba přesně rozlišovat práva a povinnosti státu od

V odstavci druhém pak cit. ustanovení připouští svěření části národního majetku i do užívání družstevních a společenských organizací.

³⁸⁾ Viz § 21 občanského zákoníku o tom, že „účastníkem občanskoprávních vztahů může být i stát“ a § 8, odst. 3 z. m. o. o tom, že „způsobilost k právům a povinnostem má i stát“.

³⁹⁾ Viz např. Ján Spišiak, Právní obzor č. 4/1966, str. 351: „...Socialistický stát dnes jako subjekt občanských práv a povinností právně neexistuje. Stát už dávno nemá účet v bance, státní pokladna jako taková byla zrušena, nemá vlastní hotovostní ani bezhotovostní prostředky. Proto už z toho důvodu by nemohl své závazky plnit, ani kdyby v úloze samostatného subjektu skutečně existoval. *Subjektivita někdejšího eráru ... se do posledního zbytku rozplynula v chozrasčotních a rozpočtových organizacích.* Jeho subjektivitu převzaly jednotlivé státní socialistické organizace ... Tím, pravda, tyto organizace nepřestaly tvořit dialektickou jednotu, ale jde o jednotu v mnohosti. Tyto kategorie uspokojivě vysvětluje jediné marxistická dialektika ... Ani ministerstvo financí nejedná za ‚erár‘, za ‚státní‘ pokladnu, nebo ‚fiskus‘, ale v každém případě ve smyslu § 61 hosp. zák. jedná *vlastním jménem*. V buržoazním státě, pokud měl úlohu ‚nočního hlídače‘, existence eráru byla z praktického hlediska možná a představitelná. Erár jako takový měl málo občanskoprávních úkolů, takže byly zvládnutelné i pod firmou eráru.“

Pro oblast vlastnických vztahů pak z toho činí prof. Spišiak na str. 356 tento závěr: „Jestliže zjišťujeme neexistenci mimoorgánového státu a připustíme, že existenci bezsubjektivního vlastnického vztahu třeba vyloučit z vědeckých úvah, potom je jediný možný závěr, že vlastnickými nositeli národního všelidového vlastnictví ve smyslu občanského a hospodářského práva jsou jednotlivé organizace, kterým hospodářský zákoník přiznává právní subjektivitu, tj. oprávnění jednat vlastním jménem.“

Obdobné závěry činí cit. autor i ve studii „Některé aspekty na členitou jednotu státního socialistického vlastnictví“, Právnícké štúdie č. 1/1968.

práv a povinností státních socialistických organizací spravujících svěřené části státního majetku, resp. právní úkony učiněné jménem státu, ze kterých nabývá práv a povinností stát, od právních úkonů učiněných jménem státní socialistické organizace, z nichž práv a povinností nabývá tato organizace. Stát neručí za závazky socialistických organizací a socialistické organizace neručí za závazky státu, resp. jeho orgánů.⁴⁰⁾

V této souvislosti se poukazuje i na to, že např. ve vztazích, vznikajících v mezinárodním obchodním styku, vystupují dnes stále častěji státy jako smluvní strany, a to i tam, kde dříve vystupovaly jen podniky nebo soukromé osoby.⁴¹⁾

Na nesprávnost koncepce, že stát existuje jen ve svých orgánech z hlediska filosofického, poukázal V. Knapp s tím, že jde o problematiku vztahu celku a části a tudíž že stát naopak je metaorgánová bytost tak, jako každá struktura je ve vztahu k elementům, z nichž se skládá, metaelementární.⁴²⁾

Problémem zvláštní povahy subjektivity socialistického státu v občansko-právních vztazích se zabývají v socialistické právní literatuře z poslední doby např. i sovětské učebnice⁴³⁾ a nedávno vyšla maďarská monografie o socialistickém právu, jejímž autorem je G. Eörsi.⁴⁴⁾

Citovaní sovětsští autoři vidí specifičnost státu jakožto subjektu občanského práva v tom, že představuje *jednotu moci a vlastnictví*, že je představitelem všeho sovětského lidu. Vzhledem k tomu má právní subjektivita státu, na rozdíl od jiných právnických osob, *univerzální charakter*, což se projevuje v tom, že stát má právní subjektivitu ve všech právních odvětvích, že může být subjektem jakéhokoli majetkového práva, že jeho majetková práva používají zvláštní ochrany apod. Na základě výpočtu případů, kdy sovětský stát vystupuje jakožto subjekt občanskoprávních vztahů vlastním jménem,⁴⁵⁾ docházejí pak citovaní autoři k závěru, že *jeho účast v občanskoprávních vztazích nelze redukovat jen na plnění funkce státní pokladny*.

G. Eörsi přistupuje k problému zvláštní povahy subjektivity socialistického státu v občanskoprávních vztazích, obdobně jako k řešení problému právní subjektivity v občanském právu vůbec, od analýzy *souvislosti*, resp.

⁴⁰⁾ Viz Učebnice československého občanského práva, I, Orbis, Praha 1965, str. 188 a násl.

⁴¹⁾ Viz „Právo mezinárodního obchodu“, Svoboda, Praha 1967, str. 44.

⁴²⁾ Viz V. K n a p p, Marxův pojem vlastnictví a současné problémy státního socialistického vlastnictví, Právník č. 9/1970.

⁴³⁾ Viz Sovětskoje graždanskoje pravo, pod redakcí O. A. Krasavčikova, I, Moskva 1968, str. 185 a n.; S. A. Bratus, O. S. Joffe, Graždanskoje pravo, Moskva 1967, str. 35 a n.

⁴⁴⁾ Viz Gyula Eörsi, Fundamental problems of socialist civil law, Budapest 1970.

⁴⁵⁾ Uvádí se, že stát je subjektem státního socialistického vlastnictví, účastníkem nejruznějších obligačních vztahů a dědického řízení, vztahů vznikajících v souvislosti se státním úvěrem a půjčkami, peněžními a věcnými loteriemi, subjektem nejruznějších zahraničně obchodních vztahů, ve kterých vystupuje jménem sovětského státu ministerstvo zahraničního obchodu SSSR nebo obchodní zastupitelství.

závislosti, existující mezi občanskoprávní subjektivitou a subjektivním vlastnickým právem.⁴⁶⁾

Specifičnost subjektivity socialistického státu v občanskoprávních vztazích pak vidí jako důsledek specifického charakteristického rysu státního socialistického vlastnictví. Ten vidí cit. autor ve dvou skutečnostech. Jednak v tom, že se na něm nedělitelně a v jeho totalitě podílejí všichni členové společnosti a jednak v tom, že stát jako vlastník vykonává vždy zároveň kromě vlastnických oprávnění i veřejnou moc — tedy ve spojení vlastnictví a veřejné moci státu.

Vzhledem k tomu se státní socialistické vlastnictví vyznačuje univerzálností (complex nature) a není tudíž výlučně, ani převážně institucí jen občanskoprávní, neboť nejdůležitějšími funkcemi, které stát jako vlastník plní, není výkon tradičních vlastnických oprávnění, ale organizace, kontrola a řízení.

Univerzální povaze státního socialistického vlastnictví pak odpovídá i univerzálnost subjektivity státu v občanskoprávních vztazích. Při realizaci svých vlastnických oprávnění je stát vázán pouze požadavkem čl. 2 obč. zák., že musí být vykonávána v souladu s jejich funkcemi.

Přesahovalo by rámec této studie, kdyby autorka měla rozebírat a hodnotit diskuse, vedené v socialistické právní teorii o právním subjektu celospolečenského socialistického vlastnictví. Ve shodě s tím, co bylo uvedeno v části I. studie o socialistickém vlastnictví, domnívám se, že ve společnosti, nacházející se ve vývojovém stadiu budování socialismu, může být právním subjektem celospolečenského vlastnictví jen stát, neboť právě v tom spočívá jedna ze specifických vlastností socialismu.

Základy občanského zákonodárství SSSR v čl. 21 stanoví, že *subjektem* veškerého státního vlastnictví je stát, který státním organizacím svěřuje svůj majetek do *operativní správy*.

Operativní správa je pak v čl. 21 Zásad charakterizována jako výkon práva držet, užívat a nakládat svěřeným majetkem v mezích stanovených zákonem, v souladu s cílem činnosti organizace, plánovanými úkoly a určením svěřeného majetku. Státní podniky, budovy a stavby lze převádět z jedné státní organizace na druhou jen bezplatně.

Subjektivita státu v občanskoprávních vztazích vyplývá obecně z čl. 11 Zásad, kde se v posledním odstavci předpokládá, že v případech, uvedených zákonodárstvím Svazu nebo svazových republik, jednají právnické osoby, tj. organizace v tomto článku uvedené, jménem Svazu SSR nebo jménem svazových republik.

Maďarský občanský zákoník v § 170 prohlašuje státní socialistické vlastnictví za *jednotné a nedělitelné*. Na vlastnickém právu nemění podle § 171, odst. 1 nic ta skutečnost, že jednotlivé předměty tohoto vlastnictví jsou svěřovány do správy státním orgánům — státním podnikům a organizacím, neboť stát řídí a kontroluje hospodaření svých orgánů a také stát rozhoduje o přerozdělení majetku, svěřeného jednotlivým orgánům do správy.

Státní orgány jsou povinny užívat majetek, svěřený jim do správy v souladu s jejich úkoly, v zájmu plnění svých plánů nebo cílů, stanovených ve státním rozpočtu. Ke splnění těchto povinností se jim svěřují všechna nutná oprávnění.

⁴⁶⁾ Viz cit. dílo *Fundamental problems...*, str. 96 a n.

Na základě § 26 je stát považován za jeden ze subjektů občanskoprávních vztahů a je způsobilý nabývat veškerých práv a povinností, které vzhledem k jejich povaze nejsou výlučně vázány na člověka.

Stát se podle § 26, odst. 2 bezprostředně účastní občanskoprávních vztahů zejména tehdy, jestliže majetek, který je předmětem právního vztahu, patří do vlastnictví státu a není ve správě státních orgánů, resp. je ve správě státního orgánu, který nemá občanskoprávní subjektivitu, nebo není-li přesně stanoveno určení (naznačení) takového majetku.

Polský občanský zákoník v čl. 128 prohlašuje, že výlučným subjektem státního vlastnictví je stát. V mezích své subjektivity státní právnické osoby uskutečňují vlastním jménem oprávnění, vyplývající z práva státního vlastnictví vzhledem k částem všelidového majetku, svěřeným jim do správy.

Státní pokladna je výslovně prohlášena za subjekt občanskoprávních vztahů (právníkou osobou) v článku 33, § 1, což čl. 34 blíže konkretizuje tak, že stát je v občanskoprávních vztazích subjektem takových práv a povinností, které se týkají všelidového majetku, jenž není ve správě jiných státních právnických osob.

Podle článku 40 stát nenese odpovědnost za závazky státních právnických osob, hospodařících na zásadách chozrasčotu, a tyto organizace neodpovídají za závazky státu.

Článek 12, odst. 2 ústavy NDR stanoví, že užívání a obhospodařování národního majetku se děje prostřednictvím národních podniků a státních organizací. Jeho užívání a obhospodařování může stát přenést smlouvou na družstevní nebo společenské organizace a sdružení. Takový převod má sloužit všeobecnému zájmu a zvětšování společenského bohatství.

Stát je považován za subjekt občanskoprávních vztahů — a to dokonce přímo za jednu z právnických osob — i v právu rumunském. Zákon č. 31 z 30. ledna 1954 stanoví, že ve vztazích, v nichž stát vystupuje bezprostředně svým jménem jako nositel práv a povinností, je též právnickou osobou. V těchto vztazích vystupuje stát zpravidla prostřednictvím ministerstva financí.

Z jednotlivých právních forem socialistického vlastnictví má všude prvořadý význam *státní socialistické vlastnictví*, což se projevuje zejména: — ve vymezení jeho *předmětu*. Předmětem státního socialistického vlastnictví může být cokoli, zatímco předmětem ostatních forem socialistického vlastnictví nemůže být tzv. výhradní národní, resp. všelidový majetek;

Viz čl. 7 *ústavy* BLR, podávající vymezení „majetku všeho lidu“ a čl. 13, zakotvující státní monopol vnitřního a zahraničního obchodu;

čl. 8, odst. 1 *ústavy* ČSSR, příkladmo vypočítávající, co tvoří národní majetek;

čl. 7 *ústavy* RSR, který vypočítává, co tvoří státní vlastnictví;

§ 6 *ústavy* MLR a § 168 maďarského občanského zákoníku;

čl. 8 *ústavy* PLR, vypočítávající, co tvoří majetek všeho lidu a čl. 7, odst. 2, zakotvující státní monopol zahraničního obchodu;

čl. 12, odst. 1 *ústavy* NDR, vypočítávající předmět národního majetku, a tím, že tyto předměty nemohou být ve vlastnictví soukromém, a čl. 9, odst. 5, zakotvující státní monopol zahraničního hospodářství včetně zahraničního obchodu a valutového hospodářství;

čl. 6 *ústavy* SSSR a čl. 21 *Zásad* občanského zákonodárství o tom, že předmětem státního vlastnictví může být jakýkoli majetek, ve výhradním vlastnictví státu že však je půda, nerostné bohatství, vody, lesy.

— socialistické vlastnictví, resp. někde jen státní socialistické vlastnictví požívá zvláštní právní ochrany, čímž je mj. vyjádřen jeho rozhodující význam pro socialistické národní hospodářství;

Ústava BLR v čl. 8 stanoví, že „majetek všeho lidu je hlavní oporou státu při rozvíjení národního hospodářství a požívá zvláštní ochrany“, zatímco majetek družstev podle čl. 9 stát podporuje a povzbuzuje. Článek 98 ukládá všem občanům povinnost chránit majetek všeho lidu všemi svými silami.

Ústava ČSSR v čl. 7 prohlašuje, že ekonomickým základem ČSSR je socialistická hospodářská soustava, v níž jsou výrobní prostředky zespolečenštěny a v čl. 35 ukládá občanům povinnost chránit a upevňovat socialistické vlastnictví jako nedotknutelný zdroj blahobytu pracujícího lidu, bohatství a síly vlasti.

Článek 5 *ústavy RSR* stanoví, že „rumunské národní hospodářství je socialistickým hospodářstvím, založeným na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků“, čl. 13 stanoví, že „stát řídí a chrání socialistické vlastnictví“ a čl. 39 ukládá povinnost všem občanům chránit socialistické vlastnictví.

Podle § 5 *ústavy MLR* se státní moc opírá mj. o podniky ve společenském vlastnictví, o státní bankovní systém a o zemědělské STS, a kontroluje národní hospodářství, mimo jiné v zájmu zvětšení národního majetku. § 59 prohlašuje za základní občanskou povinnost chránit majetek lidu a upevňovat společenské vlastnictví. Občanský zákoník MLR pak v § 89 prohlašuje za základní materiální základnu a záruku blahobytu a síly země státní socialistické vlastnictví a pouze ochranu této formy společenského vlastnictví prohlašuje v § 175 za základní povinnost každého občana.

Článek 7 *ústavy PLR* prohlašuje, že Polská lidová republika se opírá mj. o znárodněné výrobní prostředky a znárodněné prostředky obchodu, komunikace a úvěru. Článek 8 pak prohlašuje majetek všeho lidu za předmět zvláštní péče a ochrany státu a všech občanů a čl. 77, odst. 1 ukládá každému občanu povinnost chránit společenské vlastnictví a posilovat je jako nedotknutelnou základnu rozvoje státu, zdroj bohatství a síly vlasti. Článek 127 *polského obč. zák.* pak prohlašuje, že ochrana společenského vlastnictví od hrozcí škody je povinností každého občana a čl. 128 zakotvuje zvláštní právní ochranu společenského vlastnictví.

Článek 2 *ústavy NDR* uvádí socialistické vlastnictví výrobních prostředků mezi faktory, tvořícími základnu socialistického společenského zřízení, čl. 9, odst. 1 prohlašuje, že národní hospodářství v NDR spočívá na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků a čl. 10, odst. 2 prohlašuje ochranu a zvětšování socialistického vlastnictví za povinnost státu a jeho občanů.

Článek 4 *ústavy SSSR* prohlašuje socialistické vlastnictví výrobních prostředků za jeden z ekonomických základů SSSR a čl. 131 ukládá každému občanu povinnost střežit a upevňovat společenské socialistické vlastnictví jako posvátný a nedotknutelný základ sovětského zřízení, zdroj bohatství a síly vlasti, blahobytu a kulturního života všeho pracujícího lidu. Osoby, které vztáhnou ruku na společenské socialistické vlastnictví, jsou prohlášeny za nepřátele státu.

V některých ústavách je výslovně zakotvena podpora družstevního hnutí státem a zvláštní ochrana družstevního vlastnictví,⁴⁷⁾ přičemž někde je tomu tak proto, že zvýšená právní ochrana je poskytována pouze státnímu socialistickému vlastnictví.⁴⁸⁾ Ústavy ČSSR, SSSR a NDR sice neobsahují žádné speciální ustanovení o státní podpoře družstevního vlastnictví jakožto

⁴⁷⁾ Viz čl. 9 a 11 *ústavy BLR*, pokud jde o zemědělská družstva založená na práci, čl. 10 *ústavy RSR*, čl. 7, odst. 2 *ústavy MLR*, čl. 9, odst. 2 a čl. 11 *ústavy PLR* a čl. 11, odst. 2 *ústavy ČSSR*.

Ze všech citovaných ústav věnuje polská ústava podpoře družstevního hnutí největší pozornost. Kromě zakotvení zvláštní podpory a všestranné pomoci zemědělským výrobním družstvům a zvláštní péče a ochrany družstevního vlastnictví jakožto vlastnictví společenského, stanoví i hlavní formy státní podpory a pomoci družstevnictví (viz čl. 9, odst. 3).

⁴⁸⁾ Viz již citovaný maďarský občanský zákoník.

jedné z forem socialistického vlastnictví, avšak na druhé straně neomezují, jak to činí maďarský občanský zákoník, zvýšenou právní ochranu pouze na státní socialistické vlastnictví.

c) Osobní vlastnictví

Legislativní i právně teoretické pojetí osobního vlastnictví má dnes již svou historii. Na počátku, při jeho vzniku a prvním právním zakotvení v ústavách, občanských zákonících, resp. speciálních normách o vlastnictví ve srovnávaných právních řádech bylo definováno *spotřebním* charakterem, přičemž se vycházelo z možnosti jeho zásadně *neomezeného* rozvoje.

Československá Ústava 9. května z roku 1948, která prohlásila v § 158, odst. 2 osobní majetek a dědické právo k němu za nedotknutelné, považovala za osobní majetek zejména předměty domácí a osobní spotřeby, rodinné domky a úspory nabyté prací.

Rumunská ústava z 24. září 1952 definovala v čl. 12 osobní vlastnické právo občanů Rumunské lidové republiky jako právo k pracovním příjmům a úsporám, k obytnému domu, vedlejšímu hospodářství a předmětům domácí potřeby a osobní spotřeby. Výslovně prohlásila osobní vlastnické právo a dědické právo k němu za chráněné zákonem.

Polská ústava z 22. července 1952 zaručuje v čl. 13 osobnímu vlastnictví občanů, jakož i dědickému právu k němu plnou ochranu. Jeho bližší vymezení však nepodává.

Sovětská ústava z 5. prosince 1936, v níž bylo osobní vlastnictví poprvé právně zakotveno, prohlašuje v čl. 10 za osobní vlastnictví občanů jejich důchody a úspory nabyté prací, obytný dům a vedlejší domácí hospodářství, předměty domácího hospodářství a domácí potřeby, předměty osobní spotřeby a domácího pohodlí. Osobní vlastnictví kolchozní usedlosti definuje v čl. 7 jako vlastnictví k vedlejšímu hospodářství, obytnému domu na záhůrku, užitkovému dobytku a drobnému hospodářskému inventáři. O osobním vlastnictví a dědickém právu k němu prohlašuje, že je chráněno zákonem.

Ústava Německé demokratické republiky z 19. března 1949, bulharská ústava ze 4. prosince 1947 a maďarská ústava z 18. srpna 1949 osobní vlastnictví ještě nezakotvují. Bulharská a maďarská ústava však diferencují mezi soukromým vlastnictvím a soukromým vlastnictvím nabytým prací (spořivostí); přičemž posléze uvedené pak výslovně chrání a uznává (viz čl. 8 ústavy MLR), resp. jeho nabývání a dědění poskytuje zvláštní ochranu (viz čl. 10 ústavy BLR).⁴⁹⁾

V průběhu vývoje socialistické společnosti a jejích vlastnických vztahů dospívala postupně teorie politické ekonomie a práva k exaktnějšímu vymezení osobního vlastnictví a její závěry pak ovlivnily ve větší či menší míře legislativní pojetí osobního vlastnictví v nových ústavách a při rekonstrukcích občanského práva. Jedinou výjimku tvoří v tomto směru Bul-

⁴⁹⁾ Při zkoumání a hodnocení bulharské a rumunské právní úpravy vlastnických vztahů třeba mít na zřeteli, že dodnes v těchto státech nebyl vydán socialistický občanský zákoník a základní občanskoprávní instituty upravující dílčí zákony. V Bulharsku navíc právní úprava vlastnictví, obsažená v ústavě z roku 1947 a v zákonech o vlastnictví (č. 92/1951) a o dědění (č. 22/49 ve znění zákona č. 275/50), která platí dodnes, byla přijata za formální platnosti fašistických zákonů, vydaných do 9. září 1944 a zrušených až zákonem z 12. listopadu 1951.

harská lidová republika, kde, jak bylo již uvedeno, platí dosud původní právní úprava vlastnických vztahů z počátku padesátých let.

Ústava ČSSR ze dne 11. července 1960 prohlašuje v čl. 10, odst. 1 za nedotknutelné osobní vlastnictví občanů ke spotřebním předmětům, zejména k předmětům osobní a domácí potřeby, rodinným domkům, jakož i úsporám nabytým prací. Československý občanský zákoník č. 40/64 Sb. pak osobní vlastnictví ve srovnání s ústavou vymezuje nejen mnohem exaktněji v rámci ústavní definice, ale ústavní pojetí osobního vlastnictví v určitých směrech zužuje, a to zejména jeho vymezením co *do zdroje* (viz § 125 o tom, že „zdrojem osobního vlastnictví je především práce občana ve prospěch společnosti“ a že „majetek získaný z nepoctivého zdroje nepožívá ochrany osobního vlastnictví“, vymezením osobního vlastnictví co *do účelu* (viz § 126 o tom, že osobní vlastnictví slouží k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů), vymezením co *do předmětu* (viz § 127 o tom, že „v osobním vlastnictví jsou především příjmy a úspory z práce a ze sociálního zabezpečení, dále zejména věci domácí a osobní potřeby, jeden rodinný domek (§ 129) a rekreační chaty, a konečně vymezením co *do kvantity* (viz § 130 o tom, že „věci nahromaděné v rozporu se zájmem společnosti nad míru osobní potřeby vlastníka, jeho rodiny a domácnosti nepožívají ochrany osobního vlastnictví“). V souladu s ústavou prohlašuje osobní vlastnictví občanský zákoník za nedotknutelné.

Rumunská ústava z 21. srpna 1965 zakotvuje osobní vlastnictví v čl. 36 v rámci úpravy základních práv a povinností občanů. Předmětem osobního vlastnictví, o němž výslovně prohlašuje, že je chráněno zákonem, mohou být příjmy a úspory nabyté prací, rodinný domek, záhustenkové hospodářství a pozemek, na němž se nacházejí, jakož i předměty osobní a domácí potřeby. Družstevní rolníci mohou mít podle čl. 9 v osobním vlastnictví obytný dům a k němu náležející pomocné hospodářské budovy, pozemek, na němž se tyto budovy nacházejí, užitkový dobytek a drobný hospodářský inventář.

Maďarský občanský zákoník z roku 1959 prohlašuje v § 92 za osobní vlastnictví prostředky občanů, sloužící nebo napomáhající bezprostřednímu uspokojování potřeb, obytné domy, předměty domácí potřeby, majetek patřící k záhustenkovému, hospodářství, které je vedlejším hospodářstvím. U obytného domu v osobním vlastnictví ponechává pak právním normám, aby stanovily jeho maximální rozměry. Vlastníku přiznává právo vykonávat svobodně osobní vlastnictví k uspokojování jeho osobních potřeb.

Polský občanský zákoník z roku 1964 definuje osobní vlastnictví jako vlastnictví k věcem, určeným k uspokojování osobních hmotných a kulturních potřeb vlastníka a jeho příbuzných, vlastnictví drobných výrobních prostředků určených k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho příbuzných (viz čl. 132).

Blíží vymezení předmětu osobního vlastnictví a příkladný výpočet věcí, které mohou být v osobním vlastnictví, podává čl. 133. Předmětem osobního vlastnictví může být zejména rodinný domek nebo obytná budova, pokud jsou samostatnou nemovitostí, spolu s nutným hospodářským zařízením, nutným k jejich užívání, věci, patřící k domácímu zařízení a hospodářství.

V zemědělských družstvech může být předmětem osobního vlastnictví v mezích stanovených stanovami hospodářské budovy a nářadí, inventář, domácí zvířata, nástroje a jiné předměty, určené k vedení hospodářství na záhustenku.

Ústava NDR z 26. března 1968, která je tedy nejposlednější základní normou, upravující vlastnické vztahy v socialistické společnosti, věnuje osobnímu vlastnictví čl. 11, ve kterém jednak zaručuje osobní majetek občanů a dědické právo a jednak obecně vymezuje pojem osobního majetku jako majetku, který „slouží k uspokojování osobních a kulturních potřeb občanů, jehož užívání nesmí být v rozporu se zájmy společnosti.

Sovětské Zásady občanského zákonodárství SSSR a svazových republik z 8. prosince 1961 ve své preambuli charakterizují osobní vlastnictví jako jeden z prostředků

uspokojování potřeb občanů, které je odvozeno od vlastnictví socialistického a které s přibližováním se ke komunismu bude odumírat, neboť osobní potřeby budou ve stále větší míře uspokojovány ze společenských fondů.

Podle čl. 25 může být v osobním vlastnictví majetek, určený k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů. Každý občan může mít v osobním vlastnictví pracovní příjmy a úspory, obytný dům, s ním související hospodářství, předměty domácí potřeby, jakož i předměty osobní potřeby a pohodlí. Majetku, jenž je v osobním vlastnictví, se nesmí používat k získání bezpracných příjmů. Pokud je občan členem kolchozní usedlosti, v jeho osobním vlastnictví nesmí být majetek, který podle stanov kolchozu může náležet pouze kolchozní usedlosti.

Pokud jde o osobní vlastnictví k rodinnému domu, pak v osobním vlastnictví může být jen jeden obytný dům, přičemž společně žijící manželé a jejich nezletilé děti mohou mít pouze jeden obytný dům, jenž náleží buď jednomu z nich, nebo je v jejich spoluvlastnictví.

Bulharský zákon o vlastnictví č. 92/51 charakterizuje v čl. 28 osobní vlastnictví jako vlastnictví k předmětům domácího zařízení a předmětům určeným pro osobní a rodinné užívání. Vylučuje je k výrobním prostředkům a půdě.

Z uvedeného přehledu legislativního pojetí osobního vlastnictví ve srovnávaných právních řádech vyplývají tyto závěry:

Úprava osobního vlastnictví ve srovnávaných ústavách, resp. občanských zákonících není zdaleka totožná. Rozdíly vyplývají, resp. jejich základním zdrojem je obecné pojetí osobního vlastnictví, tj. zda ten který zákonodárce pojímá osobní vlastnictví *široce*, jako zásadně každé vlastnictví k předmětům osobní potřeby,⁵⁰⁾ nebo *úzce*, tj. zda vedle kritéria osobní spotřeby považuje zákonodárce k vymezení osobního vlastnictví za právně relevantní ještě další, jako např. kritérium ekonomického zdroje, kritérium souladu s existujícím systémem rozdělování, kritérium přiměřenosti vzhledem ke struktuře a rozsahu osobní spotřeby v dané etapě společenského vývoje apod.⁵¹⁾

Přijetí té či oné legislativní koncepce osobního vlastnictví plyne nepochybně z *hodnocení dosažené etapy rozvoje společenských vztahů*.

V této souvislosti považují za účelné citovat dva různé přístupy socialistického zákonodárce k chápání osobního vlastnictví, vycházející z různého hodnocení společenské reality.

Prvním je stanovisko, vyjádřené v preambuli Zásad občanského zákonodárství SSSR z roku 1961, kde je osobní vlastnictví charakterizováno jako jeden z prostředků uspokojování potřeb občanů, které je odvozeno od vlastnictví socialistického a které s přibližováním ke komunismu bude odumírat, neboť osobní potřeby budou ve stále větší míře uspokojovány ze společenských fondů.

Druhým je zdůvodnění širokého pojetí osobního vlastnictví v polském občanském zákoníku z roku 1964 (tedy přijatým o 3 roky později než

⁵⁰⁾ Z výše podaného přehledu právního vymezení osobního vlastnictví vyplývá, že ze širokého pojetí osobního vlastnictví vychází polská ústava a občanský zákoník, ústava NDR z roku 1968, rumunská ústava z roku 1965, maďarský obč. zákoník z roku 1959 a bulharský zákon o vlastnictví z roku 1951.

⁵¹⁾ Viz citovaná ustanovení ústavy ČSSR a Zásad občanského zákonodárství SSSR.

citované Zásady), obsažené v úvodní části k tomuto zákoníku, jejímž autorem je akademik J. Vasilkovskij: „Není pochyby o tom, že takto široce pojaté osobní vlastnictví nemůže být právním institutem s jediným třídním obsahem. Proto, z teoretického hlediska, zdá se být opodstatněný ten názor, že ve společnosti s mnoha hospodářskými sektory, jakou je společnost přechodného období, kategorie osobního vlastnictví jakožto socialistické formy vlastnictví k předmětům osobní potřeby se nemohla ještě plně zformovat. Tomu brání nejen to, že v přechodném období socialistický způsob rozdělování není jediným a výlučným, ale též ta okolnost, že předměty osobní potřeby, dokonce i ty, které byly získány v důsledku socialistických rozdělovacích vztahů, mohou se stát prostředky výrobní potřeby, využívanými v nezespolečenštěných sektorech.“⁵²⁾

Zaslouží pozornost též nepřímé zdůvodnění „širokého pojetí“ osobního vlastnictví v Německé demokratické republice. Již citovaná učebnice „Politická ekonomie socialismu a její uplatňování v NDR“ na str. 197 charakterizuje osobní vlastnictví takto: „Osobní vlastnictví spotřebních předmětů sloužících k uspokojování individuálních potřeb pracujících jako výrobců a vlastníků má za *socialismu* podstatně jiný charakter než za *kapitalismu* (vyznačeno autorkou). Sociální protiklady při individuální spotřebě jako výsledek kapitalistického vykořisťování byly odstraněny. Avšak pracující nepřijímají ani způsob spotřeby, obvyklý mezi kapitalisty. Za socialistických výrobních podmínek odpadla sociální základna pro přivlastňování si spotřebních předmětů z důvodů sociálního prestiže, jakož i vůbec pro příživnickou spotřebu. Vývoj socialistického způsobu spotřeby, vyplývající ze socialistického výrobního způsobu, je určen hmotnými a ideovými potřebami tvůrčích, všestranně vzdělaných a rozvinutých socialistických lidí.“

Společným v legislativním vyjádření osobního vlastnictví ve srovnávaných právních řádech je to, že všude je pojímáno jako *zvláštní druh vlastnictví*, vznikající a realizující se za *předpokladu rozhodujícího významu socialistického systému rozdělování a existence socialistického vlastnictví, směřující k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho rodiny*.

Vazba mezi osobním vlastnictvím a socialistickým systémem rozdělování podle práce se pak projevuje v právní preferenci osobního vlastnictví před vlastnictvím soukromým.

Rozdíly v právním pojetí osobního vlastnictví spočívají zejména:

– v tom, zda zákonodárce považuje za právně relevantní vedle kritéria osobní spotřeby i další a v kladném případě pak která, tj. ekonomický zdroj (viz § 125 čs. obč. zák. a čl. 25 Zásad obč. zákonodárství SSSR), kvantitativní kritérium jakožto obecné a samostatné (viz § 130, odst. 2 čs. obč. zák.), na rozdíl od případu, kdy kvantitativní kritérium je stanoveno jen u některých věcí, např. rodinných domků (viz § 129 čs. obč. zák., čl. 25 sovětských Zásad, § 92 maďarského obč. zák.);

⁵²⁾ Viz Graždanskij kodeks Polskoj narodnoj respubliky, Varšava 1966, str. 33–34.

— ve způsobu vymezení subjektivního vlastnického práva, tj. je-li vymezeno obecně a omezeno jen zájmem společnosti (viz např. ústava NDR, polský obč. zák.) či jsou-li stanovena pro výkon práva osobního vlastnictví další speciální omezení, jako je tomu v sovětských Základech čl. 25, kde se zakazuje používat majetek v osobním vlastnictví k získání bezpracných příjmů;

— v tom, připouští-li se osobní vlastnictví k půdě, jak to činí r u m u n s k á ústava z roku 1965, zda mohou být v osobním vlastnictví hospodářské budovy bez ohledu na velikost apod.

Z uvedených hledisek jeví se mj. jako *nejobecnější a nejširší pojetí osobního vlastnictví to, které je zakotveno v nejnovější socialistické ústavě, totiž v ústavě NDR.*

d) Soukromé vlastnictví

V prvé etapě společenského rozvoje socialistické společnosti, na počátku padesátých let, vycházejí srovnávané ústavy, resp. obecné právní normy upravující vlastnictví, vesměs z vícektorového hospodářství, tj. z existence sektoru socialistického (společenského), malovýrobního a kapitalistického. Vzhledem k tomu předpokládají a výslovně připouštějí vedle státního a družstevního vlastnictví výrobních prostředků i soukromé vlastnictví fyzických a právnických osob.⁵³⁾

V té době, vzhledem k předchozímu společenskému vývoji, činí výjimku pouze ústava SSSR z 5. prosince 1936, která na rozdíl od právních norem z dvacátých let v čl. 9 připouští již jen drobné soukromé hospodářství samostatně hospodařících rolníků a řemeslných malovýrobců, a to jen pokud je založeno na osobní práci a je-li vyloučeno vykořisťování cizí práce. Sovětská ústava tedy nepřipouští ani kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků, a vzhledem k nacionalizaci půdy ani soukromé vlastnictví zemědělské či jiné půdy.

I když srovnávané ústavy, s výjimkou ústavy sovětské, připouštějí na počátku padesátých let soukromé (kapitalistické) vlastnictví výrobních prostředků, nelze toto soukromé vlastnictví ztotožňovat se soukromým vlastnictvím jakožto institucí práva buržoazního.

Soukromé vlastnictví v právu společnosti, nacházející se v přechodném období od kapitalismu k socialismu, liší se od názvem totožného vlastnictví v právu kapitalistické společnosti v těchto směrech:

— je omezeno co do předmětu, neboť je z něho vyloučen tzv. výhradní národní majetek a podnikání, vyhrazené výlučně státu;⁵⁴⁾

⁵³⁾ Viz ústava BLR z roku 1947 čl. 7, Ústava ČSR 9. května § 146, ústava RL R z roku 1952 čl. 5, ústava MLR z roku 1949, ústava PLR z roku 1952 čl. 10, čl. 12, ústava NDR z roku 1949, čl. 20, 22, 24, 29.

⁵⁴⁾ Viz čl. 7 a čl. 13 ústavy BLR, §§ 148, 152 Ústavy 9. května, čl. 7, 14 ústavy RL R z roku 1952, § 6 ústavy MLR, čl. 7, 8 ústavy PLR, čl. 25 ústavy NDR z roku 1949 a čl. 6 ústavy SSSR.

– v některých ústavách je omezeno i *co do rozsahu*, stanovením maximálního počtu zaměstnanců či maximálně přípustné rozlohy zemědělské půdy;⁵⁵⁾

– veškerá hospodářská činnost ve společnosti je řízena *státním plánem*;⁵⁶⁾

– zakotvení a úprava vlastnické soustavy ve srovnávaných právních normách vychází z *rozhodujícího významu majetku všeho lidu* (a tedy socialistického sektoru) pro národní hospodářství, jemuž je také poskytována zvláštní ochrana;⁵⁷⁾

– ačkoli se vesměs připouští jak soukromé vlastnictví kapitalistické (využívající cizí práce), tak soukromé vlastnictví drobných výrobců (založené na vlastní práci výrobce a jeho rodiny), přistupují zákonodárci srovnávaných států ke každé z uvedených forem různě.⁵⁸⁾

Výjimku v tomto směru činí pouze ústava sovětská a ústava NDR z roku 1949, přičemž každá z jiného konce.

Ústava SSSR v tom smyslu, že soukromé kapitalistické vlastnictví vůbec nepřipouští, ústava NDR naopak zná jen jedinou obecnou kategorii vlastnictví, tj. nediferencuje ještě jednotlivé druhy a formy vlastnictví. Pouze pro účely zdanění diferencuje jmění a důchod získaný prací (viz čl. 29, odst. 2);

– úprava vlastnictví k půdě je založena na ochraně zájmu na spravedlivém a účelném jejím využití, vyjádřeném v zásadě „půda patří těm, kdož na ní pracují“;⁵⁹⁾

– zakazuje se výkon vlastnického práva ke škodě společnosti;⁶⁰⁾

⁵⁵⁾ Viz čl. 11 ústavy BLR, § 159 Ústavy 9. května, čl. 24 ústavy NDR z roku 1949.

⁵⁶⁾ Viz čl. 12 ústavy BLR, čl. 13 ústavy RLR z roku 1952, čl. XII a § 164 Ústavy 9. května, § 5 ústavy MLR, čl. 7 ústavy PLR, čl. 11 ústavy SSSR.

O podřízenosti veškeré hospodářské činnosti státnímu plánu se výslovně nezmiňuje jen ústava NDR z roku 1949, nicméně i ta prohlašuje, že hospodářské zřízení musí odpovídat zásadám sociální spravedlnosti, musí zajišťovat důstojnou lidskou existenci, že hospodářství musí sloužit blahu všeho lidu a uspokojení jeho potřeb a že musí každému zajišťovat podíl na výsledku výroby přiměřený jeho výkonu (viz čl. 19). Jen v rámci těchto úkolů a cílů zajišťuje ústava NDR hospodářskou svobodu jednotlivce.

⁵⁷⁾ Viz čl. 8, 10 ústavy BLR, čl. XII, §§ 30, 161 Ústavy 9. května, čl. 6 ústavy RLR z roku 1952, §§ 4, 5 ústavy MLR, čl. 7, 77, odst. 1 ústavy PLR, čl. 4, 5 ústavy SSSR, čl. 24 ústavy NDR z roku 1949 a čl. 19, z něhož nepřímo vyplývá význam národního majetku pro národní hospodářství NDR.

⁵⁸⁾ Viz čl. 10 ústavy BLR o tom, že soukromé vlastnictví získané prací a spořivostí i jeho nabývání děděním požívá zvláštní ochrany a čl. 28 zákona o vlastnictví z roku 1951; čl. 11 ústavy RLR z roku 1952 o tom, že lidově demokratický stát důsledně uskutečňuje politiku omezování a zatlačování kapitalistických živlů, ačkoli toto vlastnictví čl. 11 připouští; § 4, odst. 2 ústavy MLR o tom, že lid postupně vytlačuje kapitalistické živly; čl. 10 ústavy PLR o ochraně individuálně hospodařících rolníků před kapitalistickým vykořisťováním. Ústava 9. května zaručuje pouze drobné a střední soukromé podnikání (viz čl. XII a §§ 158 a 159), tj. podnikání do maximální, výslovně stanovené rozlohy zemědělské půdy či počtu zaměstnanců, mezi ním však už nediferencuje.

⁵⁹⁾ Viz čl. 11 ústavy BLR, čl. 8 ústavy RLR, § 7 ústavy MLR, čl. 12 ústavy PLR, čl. 24, odst. 5, 6, čl. 26, odst. 1 ústavy NDR z roku 1949.

⁶⁰⁾ Viz čl. 10 ústavy BLR, § 9 ústavy MLR, § 9, odst. 3 Ústavy 9. května, čl. 24 ústavy NDR z roku 1949.

– státu je dáno právo omezit či vyvlastnit soukromé vlastnictví, avšak jen na základě zákona a zásadně za spravedlivou náhradu. Podmínky pro omezení či vyvlastnění osobního a soukromého vlastnictví jsou stejné.⁶¹⁾

Ve druhé etapě obecné úpravy vlastnické soustavy ve srovnávaných právních řádech koncem padesátých a během šedesátých let⁶²⁾ došlo vesměs k určité *revizi postoje zákonodárce k soukromému vlastnictví*. Míra, v jaké byl tento postoj revidován, závisela na hodnocení dosaženého stupně společenského rozvoje, z něhož ten který zákonodárce vycházel.

Z tohoto hlediska bychom mohli diferencovat mezi československým a sovětským zákonodárcem na straně jedné a maďarským, rumunským, polským a německým na straně druhé.

Ústava ČSSR a Zásady sovětského občanského zákonodárství vycházejí z toho, že ve společnosti bylo *již dosaženo úplného a konečného vítězství socialismu* a že vstoupila do období rozvinuté výstavby komunistické společnosti.⁶³⁾ Naproti tomu polský a maďarský občanský zákoník vycházejí z toho, že společnost se *stále ještě nachází v přechodném období od kapitalismu k socialismu*,⁶⁴⁾ ústavy Rumunské socialistické republiky a Německé demokratické republiky z toho, že socialismu bylo sice již dosaženo, ale že však „socialismus není krátkodobou přechodnou fází vývoje společ-

⁶¹⁾ Viz čl. 10 ústavy B L R o tom, že soukromé vlastnictví může být omezeno nebo vyvlastněno jen ve prospěch státu nebo společnosti, a to za spravedlivou náhradu; § 9 Ústavy 9. května o tom, že soukromé vlastnictví lze omezit jen zákonem a vyvlastnění že je možné jen na základě zákona a za náhradu, pokud nebude zákonem výslovně stanoveno, že se náhrada dávat nemá; čl. 23 ústavy N D R o tom, že omezení vlastnictví a vyvlastnění mohou být prováděna jen k blahu celku a na základě zákona a za přiměřené odškodnění, pokud zákon nestanoví jinak.

⁶²⁾ Jde o občanský zákoník M L R z roku 1959, ústavu ČSSR z 11. července 1960, československý občanský zákoník z roku 1964, občanský zákoník P L R z roku 1964, ústavu R S R z 21. srpna 1964, ústavu N D R z 26. března 1968 a Zásady občanského zákonodárství S S S R z 8. prosince 1961.

⁶³⁾ Viz ústavu ČSSR, kde se v Prohlášení mj. praví, že „... v zemi byly již vyřešeny všechny základní úkoly přechodu od kapitalistické společnosti k socialistické a veškeré úsilí směřuje nyní k vytvoření materiálních a duchovních předpokladů pro přechod ke komunismu...“ a Preambuli k Zásadám občanského zákonodárství SSSR, kde se mj. praví, že „...Sovětský svaz dosáhl úplného a konečného vítězství socialismu a vstoupil do období rozvinuté výstavby komunistické společnosti“.

⁶⁴⁾ Maďarský občanský zákoník naproti tomu bere ve značné míře do úvahy tu skutečnost, že maďarská společnost se nachází stále ještě v přechodném období a že v jejím národním hospodářství se vyskytuje řada prvků, majících ještě ve značné míře nesocialistický charakter. Tento výchozí předpoklad pak ovlivnil úpravu vlastnických vztahů v tom smyslu, že v souladu s ústavou chrání maďarský občanský zákoník i soukromé vlastnictví k výrobním prostředkům. V souladu s politikou strany, respektující, že v současné etapě vývoje maďarské společnosti třeba brát, i když ve stále menší míře, v úvahu existenci soukromého vlastnictví půdy a ostatních výrobních prostředků, vychází maďarský občanský zákoník ze svobody výroby pro soukromé vlastníky, pracující rolníky a řemeslníky za podmínky, že jejich činnost nebude narušovat zájmy společnosti (viz Graždanskij kodeks Vengerskoj narodnoj respubliky, Korvina-Budapest, str. 197, 203 — expozé ministra spravedlnosti při schvalování tohoto zákona).

Polský občanský zákoník z roku 1964 vychází rovněž z vícesektorového národního

nosti, nýbrž relativně samostatnou ekonomickou formací v historické epoše přechodu od kapitalismu k socialismu ve světovém měřítku“.⁶⁵⁾

Na zmíněném hodnocení dosaženého stupně společenského rozvoje pak záleží, zda soukromé vlastnictví je legislativně chápáno jako jeden z druhů vlastnické soustavy, jako odraz reálně existujícího ekonomického vztahu, či jako vztah, který buď již vůbec neexistuje ve společnosti, či jehož ekonomický význam je nepatrný, a proto je upraveno mimo ústavu, resp. i občanský zákoník.

Vzhledem k tomu, zda je *soukromé vlastnictví v ústavě* (resp. občanském zákoníku) *zakotveno a upraveno spolu s ostatními druhy vlastnictví*, můžeme srovnávané právní řády rozdělit do dvou skupin.

První skupinu tvoří ty ústavy, resp. občanské zákoníky, které soukromé vlastnictví zakotvují, upravují a chrání spolu s ostatními druhy vlastnictví. Patří sem ústava RSR,⁶⁶⁾ ústava NDR,⁶⁷⁾ občanský zákoník PLR⁶⁸⁾ a občanský zákoník MLR.⁶⁹⁾

hospodářství a zhodnocení polské společnosti jako společnosti nacházející se v přechodném období od kapitalismu k socialismu. V souladu s ústavou z roku 1952 zakotvuje, upravuje a chrání soukromé vlastnictví k půdě, hospodářským a obytným budovám a výrobním prostředkům, které netvoří výlučný předmět společenského vlastnictví. Postoj k soukromému vlastnictví je vyjádřen expressis verbis v čl. 131, kde se stanoví, že výklad a aplikace občanského zákoníku musí respektovat péči, již věnuje Polská lidová republika zemědělským hospodářstvím pracujících rolníků (viz Úvodní stať k polskému občanskému zákoníku od J. Wasilkowského, Graždanskij kodeks Polskoj narodnoj respubliky, Varšava 1966, str. 30 a 34.

⁶⁵⁾ Viz čl. 1 ústavy Rumunské socialistické republiky o tom, že Rumunsko je socialistická republika, kde se buduje socialistická společnost a vytvářejí podmínky pro přechod ke komunismu (čl. 2), kde národní hospodářství je socialistickým hospodářstvím založeným na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků, kde je navždy odstraněno vykořisťování člověka člověkem a uskutečňuje se socialistický princip rozdělování podle práce. Obdobně viz ústavu Německé demokratické republiky o tom, že NDR je socialistická republika (čl. 1), kde je provždy odstraněno vykořisťování člověka člověkem (čl. 2), kde národní hospodářství spočívá na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků (čl. 9), které se vyvíjí podle ekonomických zákonů socialismu a na základě socialistických výrobních vztahů.

Citát je z „Politické ekonomie socialismu a její uplatňování v NDR“, cit. dílo, str. 168.

⁶⁶⁾ Viz čl. 11, zaručující rolníkům, kteří se nemohou sjednotit v zemědělská výrobní družstva, vlastnictví k půdě, kterou obdělávají společně se svými rodinami, k pracovníkům a chovnému dobytku a vlastnictví řemeslníků k jejich dílnám.

⁶⁷⁾ Viz čl. 14, odst. 1 o tom, že užívání a provoz soukromých hospodářských podniků a zařízení z výdělečných důvodů musí uspokojovat společenské potřeby a sloužit k vzestupu blahobytu lidu a zvětšování společenského bohatství a čl. 14, odst. 2 o tom, že stát podporuje úzkou součinnost soukromých hospodářských podniků a zařízení se socialistickými a že soukromé podniky mohou v souladu se společenskými požadavky požádat o státní účast.

⁶⁸⁾ Viz kniha druhá „Vlastnictví a ostatní věcná práva“, kde je obsažena úprava všech druhů a forem vlastnictví, mj. v čl. 130 a 131 vlastnictví soukromého. Jeho předmětem může být půda, stavby a ostatní výrobní prostředky, které tvoří výhradní předmět společenského vlastnictví.

⁶⁹⁾ Viz třetí část „Právo vlastnické“, které upravuje veškeré vlastnické vztahy, mj. v § 91 i vlastnictví soukromé. Jeho předmětem mohou být výrobní prostředky, které podle zákona nejsou ve výhradním vlastnictví státu, přičemž se výslovně stanoví,

Druhou skupinu tvoří ústava ČSSR a Zásady sov. obč. zákonodárství. Ústava ČSSR nemluví o soukromém vlastnictví vůbec, ani nezaručuje jeho dědění, připouští pouze drobné soukromé hospodářství založené na osobní práci, a Zásady, na rozdíl od sovětské ústavy z roku 1936, se nezmiňují již ani o připuštění drobného soukromého hospodářství, ale zakotvují pouze socialistické a osobní vlastnictví. Československý občanský zákoník pak se zmiňuje o soukromém vlastnictví v rámci závěrečných ustanovení, při úpravě jiných občanskoprávních vztahů (§ 489) a chrání jej proti neoprávněným zásahům, připouští jeho smluvní převody a dědění (viz § 490), s výjimkou nezastavěných stavebních pozemků, kde je možnost smluvního převodu značně omezena.⁷⁰⁾

Ústava R S R a N D R navíc vycházejí z principu nedotknutelnosti i soukromého vlastnictví, neboť upravují podmínky, za nichž je možno soukromé vlastnictví omezit nebo vyvlastnit.⁷¹⁾

e) Exkurs II. Proces dalšího zespolečňování v rámci socialistické soustavy vlastnictví

V prvním exkursu této části jsme sledovali, jak se z kapitalistického soukromého vlastnictví vyvlastněním vyvlastňovatelů dospívá k vytváření základů socialistické vlastnické soustavy.

Proces vyvlastnění není dovršen v krátké revoluční etapě po převzetí moci dělnickým státem. Avšak ani vyvlastnění vyvlastňovatelů není posledním krokem v procesu zespolečňování výroby, jejímž odrazem je zespolečňování vlastnictví.

Jak v procesu výstavby socialistické společnosti, tak i v období jejího „rozvinutí“ můžeme sledovat, že se společenské vztahy, a zvláště jejich právní odraz, nespokojují pouze s původně existujícími, byť základními formami vlastnických vztahů a právními instituty je upravujícími, ale že postupně nacházejí nové formy adekvátní jejich novému obsahu, jakož se i vytvářejí různé formy přechodné a hybridní.

že soukromé vlastnictví drobných rolníků a řemeslníků, které je pracovním vlastnictvím, požívá podpory státu.

⁷⁰⁾ Úprava soukromého vlastnictví až v rámci závěrečných ustanovení a v řadě směrů odchylná od úpravy osobního vlastnictví, a její nezařazení do úpravy vlastnických vztahů v části druhé se v důvodové zprávě zdůvodňuje tím, že soukromé vlastnictví vítězstvím socialismu ztratilo svůj ekonomický význam. Vztahuje se převážně na zemědělskou půdu, k výrobním prostředkům jednotlivě hospodařících rolníků a k nájemním domům. Všechny tyto případy soukromého vlastnictví jsou podle důvodové zprávy dostatečně upraveny mimo občanský zákoník, speciálními zákony. Viz důvodová zpráva k vládnímu návrhu obč. zák., str. 124, 125.

⁷¹⁾ Viz čl. 12 ústavy R S R o tom, že půda a budovy mohou být vyvlastněny jen pro stavby ve veřejném zájmu a za spravedlivou odměnu a čl. 16 ústavy N D R o tom, že vyvlastnění je přípustné jen pro všeobecně prospěšné účely na zákonném podkladě a přiměřenou náhradu. Smí být provedeno jen tehdy, jestliže nemůže být dosaženo očekávaného obecně prospěšného cíle jiným způsobem.

Je to důsledek toho, že *proces zespolečenštění soukromého vlastnictví k základním výrobním prostředkům nemůže být z různých důvodů zcela ukončen jediným revolučním aktem, ale že jeho ukončení předpokládá vytvoření ekonomických a politických podmínek, překonání různých ideologických bariér apod.* (viz v první části citovaný Leninův výrok o tom, že ke konfiskaci stačí pouhá rozhodnost, k zespolečenštění že je však třeba schopnosti správně počítat, správně rozdělit).

Proto se setkáváme při zespolečenšťování soukromého vlastnictví střední a drobné buržoazie, jako jsou řemeslníci, obchodníci, drobní kapitalističtí podnikatelé apod., ve srovnávaných právních rádech s různými *přechodnými řešeními*.

Příkladem takovéhoho přechodného řešení je *součinnost soukromých hospodářských podniků a zařízení s podniky socialistickými v Německé demokratické republice*, kterou stát podle čl. 14, odst. 2 ústavy podporuje a tyto soukromé podniky mají podle cit. ustanovení ústavy možnost požádat o státní účast.⁷²⁾

Jiným příkladem přechodného vlastnického řešení ve srovnávaných právních rádech je problém zespolečenštění soukromého vlastnictví půdy jakožto základního výrobního prostředku, resp. *úprava společenských vztahů ohledně půdy*. S výjimkou Sovětského svazu není tato problematika řešena jen, resp. spíše především nejen v rámci úpravy vlastnické soustavy, ale pomocí různých administrativněprávních zásahů do výkonu subjektivního vlastnického práva k půdě.

Jedině sovětská úprava nacionalizací veškeré půdy vyřešila problém zespolečenštění soukromého vlastnictví půdy ihned po revoluci a bezesbýtku.

Ostatní srovnávané právní úpravy volí taková řešení, která sice vedou perspektivně k zespolečenštění soukromého vlastnictví půdy, avšak která se nedotýkají samotné existence soukromého vlastnictví půdy. Bezprostředním cílem těchto opatření je zespolečenštění produkce zemědělské půdy s tím, že se tak budou postupně vytvářet podmínky i k zespolečenštění vlastnictví půdy a vyjádření této skutečnosti v právu že bude mít pak povahu spíše dodatečné deklarace.⁷³⁾

Dalším zvláštním případem, kdy dochází k vytváření přechodných právních řešení vzhledem k tomu, že současné společenské podmínky nedovo-

⁷²⁾ V citované německé učebnici politické ekonomie se na str. 152 uvádí, že v roce 1968 činil podíl soukromých kapitalistických podniků na průmyslové hrubé výrobě 12,9 %, z čehož připadalo 9,8 % na podniky se státní účastí. Proti roku 1960 stoupla hrubá výroba těchto podniků na více než 200 %.

Tuto skutečnost považují autoři učebnice za důkaz nesmyslnosti tvrzení buržoazních publicistů o tom, že socialistický stát usiluje o sociální zničení společníků komanditních společností a soukromých podnikatelů.

⁷³⁾ Výjimku v tomto směru činí československá *úprava vlastnických vztahů k nezastavěným stavebním pozemkům*, neboť vylučuje jejich smluvní převod na jiné subjekty než stát a socialistické organizace k tomu výslovně zmocněné. V rozsahu stanoveném v zákoně připouští jejich darování příbuzným v řadě přímé a sourozencům. Cílem tohoto ustanovení (§ 490 československého obč. zák.) je postupná likvidace soukromého vlastnictví k nezastavěné stavební půdě.

lují ještě dovést proces likvidace soukromého vlastnictví do konce, je případ *záhumenkového vlastnictví* ve srovnávaných právních řádech.

Společně všem právním úpravám je to, že toto vlastnictví připouští. Jak ukázaly dosavadní zkušenosti z ekonomické výstavby socialistické vesnice, není totiž prozatím možné zajistit, aby zemědělská produkce družstev, resp. státních statků mohla plně uspokojit potřeby i členů zemědělských družstev a příslušníků jejich rodin. Kromě toho se ukázalo, že produkce záhumenkového hospodářství představuje významný příspěvek i do celospolečenských spotřebních fondů. Vzhledem k tomu považovaly všechny srovnávané státy za nezbytné nalézt, byť historicky dočasné, řešení, umožňující, aby se po dobu počátečního rozvoje socialistické zemědělské výroby kryla část potřeb ze svérázné malovýroby v rámci záhumenkového hospodářství.⁷⁴⁾

Přitom však jednotlivé právní úpravy přistupují k záhumenkovému hospodářství tak jako k soukromě hospodařícím rolníkům, jak jsem již výše ukázala, různě.

Tak rumunská socialistická ústava v člancích 11 a 36 prohlašuje za *osobní vlastnictví* nejen obytný dům, ale i k němu náležející pomocné hospodářské budovy a *pozemek*, na němž se nachází záhumenkové hospodářství či rodinný domek; polský občanský zákoník v čl. 132, § 2 prohlašuje za osobní vlastnictví k drobným výrobním prostředkům, určeným k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho příbuzných; maďarský občanský zákoník v § 92, odst. 2 prohlašuje za osobní vlastnictví majetek, patřící k záhumenkovému hospodářství, které je vedlejším hospodářstvím.

Naproti tomu československý občanský zákoník prohlašuje v § 128, odst. 2 za osobní vlastnictví pouze obytnou část zemědělské usedlosti, pokud splňuje objektivní stavební kritéria stanovená pro rodinný domek. Československá ústava o záhumenkovém vlastnictví, resp. hospodářství vůbec nemluví. Sovětská ústava prohlašuje v čl. 10 za osobní vlastnictví mj. i předměty domácího hospodářství a vedlejšího domácího hospodářství a kolchozní usedlosti přiznává právo osobního užívání nevelkého záhumenku. Zásady občanského zákonodárství pak v čl. 27 definují vlastnictví kolchozní usedlosti s tím, že majetek kolchozní usedlosti, tj. vedlejší hospodářství na pozemku při usedlosti, obytný dům, chovný dobytek, drůbež a drobné zemědělské nářadí podle stanov kolchozu, pracovní příjmy z účasti na společném hospodářství kolchozu nebo jiný majetek, který ji odevzdají členové usedlosti do vlastnictví, jakož i předměty domácí

⁷⁴⁾ Obdobně viz G. Eörsi, *Fundamental problems...*, cit. práce, str. 106: Nesmíme zapomínat na skutečnost, že vzhledem k dosaženému stupni společenského rozvoje, v socialistických zemích východní Evropy, s výjimkou SSSR, není výlučným zdrojem osobního vlastnictví účast na společenské práci. V současné době ještě může docházet k akumulaci soukromého vlastnictví na základě soukromé činnosti v zemědělství, průmyslu nebo obchodu. Třeba však zároveň poznamenat, že např. záhumenkové hospodářství, jež je v osobním vlastnictví (čl. 92, odst. 2), se podílí v míře nikoli zanedbatelné na společné produkci (commodity production) a bude tomu tak dlouho, dokud to bude v zájmu národního hospodářství, dokud bude nutným doplňkovým důchodem družstevních rolníků. Tak i práce na záhumenkovém hospodářství, třebaže individuální, slouží, přinejmenším částečně, společenským cílům a je účastí na společenské práci.

a osobní potřeby, nabyté ze společných prostředků, patří jejím členům do bezpodílového osobního spoluvlastnictví.

Zásady pak v článku 25 připouštějí osobní vlastnictví nejen k obytnému domu, ale i k hospodářství s ním souvisejícímu.

O záhumenkovém hospodářství, resp. vlastnictví nemluví tedy československá ústava a občanský zákoník a *ústava* NDR, která však v čl. 11 podává, jak již bylo uvedeno, velmi širokou definici osobního vlastnictví.

Pokud jde o postoj toho kterého zákonodárce k individuálně hospodářícím rolníkům, odkazují na výklad podaný v souvislosti s výkladem soukromého vlastnictví.

Vedle těchto vývojových procesů v soustavě socialistického vlastnictví, které jsou v podstatě pouze dovršováním, resp. naplňováním jejího socialistického charakteru, pokračováním likvidace soukromého vlastnictví, jeho postupným zatlačováním a omezováním, bývá upozorňováno i na skutečnosti, které lze charakterizovat jako momenty postupného překonávání socialistického charakteru vlastnické soustavy ve prospěch narůstajících zárodků komunistické soustavy vlastnictví.

Tyto momenty bývají spatřovány např. ve *sblížování státního a družstevního* socialistického vlastnictví, zejména další koncentrací družstevního vlastnictví ve vyšší vlastnické celky,⁷⁵⁾ nebo vznikem smíšených státně družstevních organizací (SSSR).

Ke sblížování zmíněných dvou forem socialistického vlastnictví dochází někde též přechodem družstev do vlastnictví státu.

Zcela zvláštní problematiku v tomto směru otvírají procesy *mezinárodní socialistické integrace*. Jak bylo již dříve upozorňováno některými teoretiky NDR (viz např. D. Maskow, Probleme des sozialistischen Weltwirtschaftssystems, Staat und Recht 2/63) a teoretiky sovětskými,⁷⁶⁾ je nutné počítat s tím, že *si integrační proces vynutí vznik specifických přechodných vlastnických forem*, které budou poskytovat vhodný prostor pro nové formy mezinárodní hospodářské spolupráce socialistických zemí.

Zmíněné úvahy vznikly ovšem především v souvislosti s pokusy o integraci počátkem šedesátých let, který byl později kritizován jako příliš ukvapený a nerespektující konkrétní podmínky rozvoje ekonomiky socia-

⁷⁵⁾ V Bulharské lidové republice se např. setkáváme již s druhou etapou zmíněného procesu, kdy se již sloučená družstva dále spojují ve větší celky, které si sice zachovávají vlastnickou samostatnost, nicméně postupně přenechávají některé vlastnické atributy společným orgánům.

⁷⁶⁾ Viz např. G. M. Sorokin, Sborník Strojitelstvo kommunisma v SSSR i sotrudničestvo socialističeskich stran, Moskva 1962, kde se na str. 71 píše: „Na tomto základě může docházet k postupnému přerůstání národního vlastnictví (nacionalnoj sobstvennosti) jednotlivých zemí v *mezistátní vlastnictví* (vyznačeno autorkou) dvou nebo několika socialistických zemí, jakož i společnému vytváření takového vlastnictví. Společné vytváření velkých národohospodářských objektů jako zárodek budoucího jednotného socialistického vlastnictví v táboře socialismu vyžaduje, jak ukázala praxe, vytvoření činnosti mezinárodních orgánů, které by uskutečňovaly řídicí výrobní činnosti v těchto objektech a také by rozdělovaly výsledky této výroby.“

listických zemí. Jak však ukazují zkušenosti při vypracovávání projektu socialistické mezinárodní integrace v současné době, ani zde se nelze konečkonců vyhnout problému, *jak bude národní soustava socialistického vlastnictví v tom kterém státu na integrační procesy reagovat.*

III. NĚKTERÉ ASPEKTY VZÁJEMNÉHO VZTAHU SOCIALISTICKÉHO VLASTNICTVÍ V UŽŠÍM SLOVA SMYSLU A OSOBNÍHO VLASTNICTVÍ V SOCIALISTICKÉ VLASTNICKÉ SOUSTAVĚ

Jak jsem uvedla již v části I., považuji za klíč k pochopení struktury a vzájemné podmíněnosti jednotlivých částí socialistické vlastnické soustavy vedle vnitřní dialektiky jednoty a rozrůzněnosti socialistického vlastnictví v užším slova smyslu, tedy vedle problému, který se jeví jako problém vztahu státu jako vlastníka a socialistických organizací jakožto správců státního majetku, zejména *vztah mezi tímto společenským vlastnictvím a vlastnictvím osobním.*

Nalézt optimální právní úpravu tohoto vztahu znamená orientovat se především v jejich vzájemném vztahu v ekonomické, resp. širě — společenské realitě, analyzovat momenty, které ve svém celku jsou všeobecně označovány jako vzájemná podmíněnost, závislost apod.

Nejobecnější metodický návod k analýze zmíněného problému dává Marxova práce *Ke kritice politické ekonomie*, která se zabývá vztahem výroby a spotřeby. *Dialektika vztahu výroby a spotřeby* ve společnosti, v našem případě v socialistické společnosti, nalézající se ve stadiu nástupu vědeckotechnické revoluce a mezinárodní integrace, je metodickým klíčem též k orientaci o tom, jak má socialistická společnost utvářet *právní podobu socialistického vlastnictví v užším slova smyslu*, které je základní formou vlastnictví výrobních prostředků, na straně jedné a *právní podobu osobního vlastnictví*, které je svou podstatou, přes všechny dílčí zvláštnosti a výjimky, především vlastnictvím spotřebním předmětů, na straně druhé.

Marxovy teze, obsažené ve výše citované práci, lze v krátkosti reprodukovat takto:

Výroba i spotřeba jsou při zachování svých odlišností spolu vzájemně spojeny jednak zvnějšku — totiž tím, že nejen výroba určuje spotřebu, ale i spotřeba určuje výrobu. Zároveň však existuje mezi výrobou a spotřebou i vztah ztotožnění, neboť výroba je zároveň spotřebou a spotřeba je zároveň výrobou.⁷⁷⁾

Také vztah *mezi socialistickým vlastnictvím v užším slova smyslu a osobním vlastnictvím* lze chápat jako vztah, v němž je současně obsažen

⁷⁷⁾ K. M a r x, *Ke kritice politické ekonomie*, SNPL 1963, str. 164: „Výroba není jen bezprostředně spotřebou a spotřeba bezprostředně výrobou, ani není výroba jen prostředkem spotřeby a spotřeba účelem výroby, ... nýbrž každá z nich je nejen bezprostředně druhou a nejen druhou jen zprostředkovává, nýbrž každá z obou tím, že se uskutečňuje, vytváří druhou, vytváří sebe jako onu druhou.“

jak *moment diferenciace* (rozpornosti i vylučnosti), tak *moment ztotožnění*.

Socialistické vlastnictví v užším slova smyslu je především, jak ukazuje každodenní zkušenost, *podmínkou existence a zdrojem osobního vlastnictví*. Rozvoj socialistického vlastnictví je základním předpokladem růstu a rozvoje vlastnictví osobního v té míře, v jaké je rozvoj socialistické výroby předpokladem rozvoje bohatství socialistické společnosti vcelku a jednotlivých občanů zvláště. Není pochyb o tom, že i když princip rozdělování podle práce nemusí být a ve skutečnosti také ani není v socialistické společnosti vždy dokonale uplatněn, v podstatě a dlouhodobě platí, že jediným skutečně nevyčerpatelným zdrojem zvýšení životní úrovně občanů socialistické společnosti mohou být jediné výsledky jejich pracovního úsilí a nikoli stále ještě existující nejrůznější příjmy a obohacení, nezávislá na vykonané práci.⁷⁸⁾

Druhou stránkou téže mince, totiž podmíněnost existence a rozvoje osobního vlastnictví rozvojem vlastnictví socialistického, je skutečnost, že *vznik osobního vlastnictví* v dané fázi rozdělovacího procesu *předpokládá zánik socialistického vlastnictví*, neboť předpokládá přechod té či oné věci, resp. statku z vlastnictví socialistického do vlastnictví osobního.

Oba druhy vlastnictví se tedy jeví jako sice *vzájemně podmíněné*, ale zároveň se i *vylučující*. Předměty v osobním vlastnictví nemohou být v tutéž dobu ve vlastnictví socialistickém a naopak. Tato skutečnost vyjadřuje objektivní nezbytnost zachování principu rozdělování podle práce jako systému, který předpokládá *vlastnickou samostatnost jednotlivých občanů* v rámci socialistického národního hospodářství a byla dokonce nezřídka považována za natolik klíčovou, že od ní byla odvozována dokonce např. i existence zbožní výroby v socialistické společnosti vůbec.⁷⁹⁾

Oba druhy vlastnictví nejsou však pouze ve vztahu podmíněnosti jak shora uvedeno. Socialismus jako systém nese mateřská znaménka společ-

⁷⁸⁾ Na tento problém poukázal již v jiné souvislosti K. M a r x v práci *Nástin kritiky politické ekonomie*, str. 593, když charakterizoval socialistické přivlastňování jako přivlastňování, řídící se podle vykonané práce, a kde dokázal, že tomu ani jinak nemůže být, dokud práce zůstává bezprostředně rozhodujícím základem společenského bohatství.

⁷⁹⁾ V již citované německé učebnici politické ekonomie se k této otázce praví: „Základem přivlastňování a rozdělování podle vykonané práce není tedy vytváření jakýchkoli vnějších ‚soustav stimulů‘ a pobídek k rozvoji výroby, tím méně pad ‚koupě pracovního výkonu‘ ve smyslu ‚koupě zboží pracovní síla‘, ať bychom to nazvali jakkoli, nýbrž je jím objektivní skutečnost, že si sdružení výrobci v socialistických podmínkách nemohou přivlastňovat produkt své společné práce k uspokojování svých společenských a individuálních potřeb jinak, než právě podle své vykonané práce. Toto přivlastňování a rozdělování produktu je zároveň rozhodujícím činitelem ve výrobním a reprodukčním procesu.“ ... „Z těchto zákonitých vztahů přivlastňování v socialistickém výrobním procesu vyplývá nutnost uplatňování *principu hmotné zainteresovanosti*. Právě tento princip musí být zaměřen na to, zainteresovat jak jednotlivce, tak kolektiv na vysokých výkonech pro společnost do té míry, aby jednotlivce, tak i kolektiv bezprostředně hmotně pocítili společenský efekt práce. Správně uplatňovaná hmotná zainteresovanost v jejích různých formách ... se tím stává rozhodující pákou k plnému uskutečňování zákona přivlastňování“ (viz str. 227).

nosti, z níž vyšel, vytváří předpoklady, za nichž, byť v nikoli zásadní a podstatné míře, se může tato rozdílnost diferenciace obou druhů vlastnictví projevit jako jejich *rozpornost* nebo dokonce *přerůst* i v *protiklad*.

V té míře, jak se socialistické rozdělovací vztahy teprve upevňují a vytvářejí, jak se postupně dovršuje nejen likvidace soukromého vlastnictví jakožto zdroje bezpracných důchodů, ale zároveň jak se i postupně odstraňuje i sama možnost získání jakéhokoli společensky nežádoucího obohacení, existuje po relativně dlouhou historickou dobu *možnost*, aby *osobní vlastnictví* v jednotlivých případech „*degenerovalo*“ *ve zdroj nepracovních důchodů*, stalo se nástrojem faktické obnovy fungování kapitalistického vztahu.

I když nemůže již zpravidla jít o přímé vykořisťování cizí pracovní síly (viz zákaz vykořisťování cizí práce ve většině srovnávaných ústav), tedy o fungování výrobního kapitálu, objevuje se tu a tam možnost, aby osobní vlastnictví fungovalo fakticky jako obchodní kapitál (mám na mysli např. spekulace s nedostatkovým zbožím, s nemovitostmi apod.), nebo jako zá-půjční kapitál (při lichvářských půjčkách apod.). Zmíněné formy spekulace a lichvářství všech druhů jsou přizpůsobivé všem mezerám v soustavě socialistické ekonomiky a díky síle zvyku a maloburžoazní živelnosti se objevují i v socialistické společnosti všude tam, kde je jim dána možnost. Ostatně i teorie politické ekonomie připouští, že obě tyto formy kapitálu nejsou vázány, resp. se mohou objevit i mimo kapitalismus, tj. i mimo společenský systém, v němž je rozvinut vlastní kapitalistický výrobní vztah, kde se pracovní síla stala zbožím.

V těchto případech se pak původní rozdílnost a vzájemná podmíněnost socialistického a osobního vlastnictví převrací v *rozpor a výlučný protiklad*. Osobní vlastnictví zpravidla v důsledku toho, že došlo k jeho kvalitativnímu, resp. kvantitativnímu rozšíření daleko nad osobní potřeby vlastníka a jeho rodiny (ale nemusí to být jen z tohoto důvodu), degeneruje ve vlastnictví soukromé.

Podmíněnost socialistického vlastnictví v užším smyslu a osobního vlastnictví není ovšem jen jednostranná ve výše uvedeném smyslu. Jak jsem již ukázala v jiné souvislosti,⁸⁰⁾ je osobní vlastnictví koneckonců vlastním naplněním a cílem rozvoje vlastnictví socialistického. Socialistické vlastnictví se nemůže rozvíjet bez uvědomělé podpory členů socialistické společnosti a této podpory se společnosti dostává v té míře, jak se pracující přesvědčují o tom, že v jejich vlastním materiálním zájmu, odrážejícím se zejména pak v rozvoji jejich životní úrovně, a tedy i v zájmu růstu jejich osobního vlastnictví, je právě tuto podporu společnosti poskytnout.⁸¹⁾

⁸⁰⁾ Viz V. Čížková, Vlastnická svoboda a občanské právo v socialistické společnosti, Právník č. 9/68.

⁸¹⁾ „Proto je také omylem se domnívat, že hmotná zainteresovanost stále reprodukuje ideologické přežitky staré společnosti, např. sobectví. Naopak, je-li správně uplatňována, překonávají se právě spolu s ní a s využíváním zákona socialistického přivlastňování všechny hmotné a ideové přežitky kapitalismu. Cíní práci člověka, jeho

Tím se kruh vzájemné podmíněnosti uzavírá. Tak jako výroba nachází svůj cíl a smysl ve spotřebě a jako spotřeba je podmíněna výrobou, platí i o socialistickém vlastnictví, že jeho rozvoj dává prostor pro rozvoj osobního vlastnictví. Zároveň však *rozvoj socialistického vlastnictví není sám o sobě účelem*, ale je cílem pouze v souvislosti s rozvojem materiálního blahobytu lidu, který se projevuje především rozvojem jejich osobního vlastnictví, neboť právě tato okolnost, jak již bylo výše řečeno, zpětně vytváří impulsy pro všelidovou aktivitu k rozvoji socialistického vlastnictví.

Socialistická výstavba tak dává příklady celé škály dialektické souvislosti obou druhů vlastnictví v rámci jejich odlišnosti od prosté difference až po zvrát k antagonismu.

Na tuto skutečnost pak musí včas a vhodnými formami reagovat i zákonodárce při úpravě vlastnictví. Půjde zejména o tyto okruhy problémů: — zachytit v právní úpravě co nejpřesněji onu zmíněnou podmíněnost rozvoje osobního vlastnictví účastí vlastníka jeho prací na celospolečenské kooperaci akcentováním principu rozdělování podle práce a hmotné zainteresovanosti;⁸²⁾

— zamezit degeneraci osobního vlastnictví ve vlastnictví soukromé vytyčením společensky objektivně odůvodněných právních mezí osobního vlastnictví pomocí různých zákonných kritérií, což však nesmí vést k druhému nežádoucímu extrému, totiž k rovnostářství a oslabení fungování principu hmotné zainteresovanosti.⁸³⁾

Někdy se tatáž problematika spíše jeví jako otázka „preferování toho či onoho druhu vlastnictví“, neboť legislativní pojetí osobního vlastnictví je koneckonců výsledkem toho, jak je interpretován ekonomický vztah socialistického a osobního vlastnictví.

Vychází-li zákonodárce z jednostranné představy o bezvýhradné preferenci společenského vlastnictví před osobním, vychází při úpravě osobního vlastnictví

— ze společenské žádoucnosti zajistit maximální rozvoj osobní spotřeby z celospolečenských fondů a tudíž z potřeby stanovit právní bariéry růstu osobního vlastnictví. Osobní vlastnictví proto omezuje v nejrůznějších směrech co do kvality i kvantity, bez ohledu na jeho ekonomický zdroj a účel, jemuž má sloužit;

— z představy o originalitě práv a svobod společnosti jako celku a odvozenosti práv a svobod jednotlivce, která vlastnické právo občana nepovažuje

výkon ve prospěch společnosti, měřítkem jeho postavení v socialistickém společenství“ (viz citovaná Politická ekonomie socialismu a její uplatňování v NDR, str. 227).

⁸²⁾ V podrobnostech k tomu odkazují na svůj článek Úvaha o realizaci socialistického principu odměňování podle zásluh v občanskoprávních vztazích, Právník 1970, str. 209 a násl.

⁸³⁾ V socialismu jde o to, důsledně potírat všechny projevy rovnostářství a neoprávněných výhod, které nakonec oddělují přivlastňování výrobků od vykonané práce, a tím vyvolávají jak po hmotné, tak i po duševní stránce přinejmenším lhostejnost vůči stálému vývoji a zdokonalování výroby jako rozhodující potence pro pokrok socialistické společnosti (viz cit. Politická ekonomie socialismu ..., str. 228).

za jedno ze základních občanských práv, které má občan nejen díky, ale zároveň a především i v zájmu společnosti. Při úpravě osobního vlastnictví se toto stanovisko projevuje zejména vesměs kogentní úpravou subjektivního vlastnického práva.⁸⁴⁾

Pojímá-li zákonodárce *osobní vlastnictví jako důležitý nástroj hmotné zainteresovanosti při řízení národního hospodářství* socialistické společnosti, v níž základním a rozdělovacím kritériem je množství, kvalita a důležitost práce ve prospěch společnosti, považuje kritérium hospodářského účelu zásadně za dostačující.

Úprava subjektivního vlastnického práva pak odráží vlastnickou nezávislost účastníků zbožně peněžních vztahů respektováním autonomie vůle vlastníka svojí zásadně dispozitivní povahou. Ve skutečnosti ovšem nejde a nikdy nemůže jít o jakousi *preferenci absolutní*, která by např. fakticky přijímala pouze socialistické vlastnictví a s osobním vlastnictvím by se jen smířovala jako s nutným zlem. Tím by si socialistická společnost „podřezávala větev, na níž sama sedí“. Jde tedy o správné, resp. optimální vytyčení stupně ochrany a míry preference obou těchto druhů vlastnictví, které nemohou stát zásadně proti sobě, neboť jak bylo výše zmíněno, cílem socialistické společnosti, a tedy i jejího zákonodárce, musí být jejich souladný rozvoj.⁸⁵⁾

Tím jsme se ale již dostali ke druhé stránce vzájemného vztahu zmíněných druhů vlastnictví. Zmíněné vztahy nejsou, jak již bylo řečeno, pouze rozdílné, v dílčích případech rozporné až do protikladnosti, ale že zároveň je mezi nimi i totožnost, resp. že *ve svém vývoji se oba druhy vlastnictví stále ztotožňují*.

Povšimněme si především té stránky, na níž poukazovali mj. i autoři některých srovnávaných občanskoprávních kodexů, totiž skutečnosti, že osobní vlastnictví je zdrojem materiálního postavení občana v současné etapě výstavby socialistické společnosti v menší míře, než se obvykle má za to.

Obrovské výdaje, které socialistická společnost vynakládá na kulturní, výchovné a sociální účely, bezplatné vzdělání, bezplatná léčebná péče, dotace osobní dopravě, různé formy dotací rodinám s více dětmi, rekreace apod., vedou fakticky ke stavu, že materiální postavení občana v dosti podstatné části, která se v různých srovnávaných socialistických státech odhaduje až na 30–40 % reálného důchodu některých sociálních skupin,

⁸⁴⁾ S touto koncepcí úpravy osobního vlastnictví se setkáváme např. v ústavě ČSSR z roku 1960 a československém občanském zákoníku z roku 1964.

⁸⁵⁾ „Socialistické vlastnictví výrobních prostředků nejen nevylučuje existenci osobního vlastnictví spotřebních předmětů, nýbrž rostoucí objem socialistického vlastnictví výrobních prostředků uvolňuje všechny zdroje pro neustálý růst osobního vlastnictví rozmanitých spotřebních předmětů úměrně rostoucím potřebám pracujících“ (str. 196). „A naopak, stále dokonalejší a racionálnější uspokojování individuálních a společenských potřeb působí zpětně jako značně hybná síla tvůrčí činnosti lidí na společenskou výrobu a na zvyšování efektivnosti společenské práce“ (str. 209, cit. Politická ekonomie socialismu...).

se nerealizuje prostřednictvím zvětšování jeho osobního vlastnictví, nýbrž prostřednictvím socialistického, a to zpravidla státního⁸⁶⁾ vlastnictví spotřebních předmětů, výchovných, kulturních, léčebných, zdravotních, sociálních a jiných zařízení kolektivní spotřeby.

Zde je kořen úvah, které jdou často tak daleko, že v tomto postupném vytlačování osobního vlastnictví jakožto projevu, resp. zprostředkovatele materiálního postavení jednotlivce vidí rozhodující a aktuální současnou tendenci a tudíž i formu, v níž v nikoli nepodstatné míře nahradí společenské vlastnictví dosavadní vlastnictví osobní.

To, zda je tato tendence v současné vývojové etapě socialistické společnosti a v tom či onom srovnávaném socialistickém státě již tendencí aktuální, nebo zda jde spíše o opatření, jimiž se někdy překlenuje naopak nedostatečný rozvoj osobního vlastnictví, nepovažuji v této souvislosti za nutné posuzovat.⁸⁷⁾

Nesporným faktem zůstává, že ať již z jakýchkoli důvodů, dochází ve všech socialistických státech k tomu, že *v určité míře*, diferencované podle hospodářských možností té které země, *přejímá socialistické vlastnictví funkce vlastnictví osobního*. Tuto skutečnost bychom mohli formulovat také tak, že se stále rozvíjí sféra, v níž se jednotlivý pracující může chovat k socialistickému vlastnictví bezprostředně jako ke svému. V tomto procesu pak vidím zřejmě prvky *sblížování* obou druhů vlastnictví a náznak toho, že se původní difference mezi nimi začíná stírat.

Na problém ztotožňování socialistického společenského vlastnictví a osobního vlastnictví lze nazírat i z jiné strany. Zatímco v dosavadních společenskoekonomických formacích se jevila spotřeba spíše jako ukončení výrobního procesu, nejvýše jako reprodukce pracovní síly, v podmínkách vědeckotechnické revoluce se situace mění. Vytvoření kvalitativně vyšší úrovně výrobních sil, které vyžaduje rozvinutí socialistické, a tím spíše pak komunistické výstavby, vyžaduje též nový pohled na výrobní funkci spotřeby. Plné rozvinutí schopností člověka, kvalitativní skok v jeho kulturní úrovni a jeho uvědomění, přeměna pasivního činitele výrobního procesu v činnorodého budovatele nového společenského řádu, vyžaduje především kvalitativní změny v životním stylu lidí.

V teoretických pracích se na to poukazuje v různých souvislostech. Tak citovaná německá učebnice politické ekonomie poukazuje na kvalitativní změny ve způsobu spotřeby, kterými se vyznačuje socialistický systém proti systémům dřívějším. Sovětská práce o problémech ekonomické reformy (Ekonomičeskaja reforma, její osuštěstveníje i problemy, pod redakcí

⁸⁶⁾ V některých případech může jít i o vlastnictví družstevní či společenských organizací (ROH), to však na podstatě věci nic nemění.

⁸⁷⁾ Srovnej k tomu např. otázku rozvoje automobilismu. Jak se zdá, i v Sovětském svazu má být tato otázka řešena zásadně převodem tohoto důležitého statku osobní spotřeby do osobního vlastnictví, ač původně, na počátku šedesátých let, se v diskusích vycházelo z kolektivního využívání osobních automobilů.

Rumjanceva, Izd. pol. lit., Moskva 1969, str. 26–27) to formuluje takto (překlad vlastní):

„...Jde nejen o všeobecný mechanismus plánování a stimulování, o rozšíření práv podniků, ale také o to, aby se v plánování plně respektoval fakt, že uspokojování potřeb pracujících vede k neustálému růstu jejich pracovní aktivity. Cíl, výchozí příčina rozvoje socialismu (uspokojování potřeb lidu) se stává následkem (faktorem růstu produktivity práce), což dále ovlivňuje původní příčinu.

Vklady do „služeb pro lidi“ — to nejsou jen výdaje. Je to také důchod, a to stále vzrůstající. Jestliže za kapitalismu omezená spotřeba mas se jeví podmínkou životaschopnosti kapitálu, pak v našich podmínkách, naopak, zvýšení spotřeby mas, rozvoj osobnosti je nejdůležitějším předpokladem vítězství komunismu. „Rozvoj společenského jedince — psal Marx — takto vystupuje jako základní podmínka výroby i bohatství“...

Můžeme tedy říci, že *osobní vlastnictví je socialistické vlastnictví nejen co do socialistického charakteru*, o čemž nebylo zásadně nikdy sporu, ale proto, že osobní vlastnictví plní, resp. *zprostředkuje řadu funkcí, které byly dosud často spojovány pouze se společenským socialistickým vlastnictvím*. Osobní vlastnictví není tedy pouze pasivním odrazem rozvoje společenského vlastnictví do individuální sféry, ale stává se aktivním činitelem ovlivňujícím rozvoj společnosti.

ВЕРА ЧИЖКОВСКА

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ

(Попытка сравнительного анализа на основе конституционно-правовых источников)

РЕЗЮМЕ

Статья представляет собой теоретически понятую попытку сравнительного анализа правовых систем собственности и их развития в отдельных европейских социалистических государствах на основе норм конституций и основных гражданско-правовых источников.

Методическим началом сравнения является определение понятия собственности в экономическом и правовом смысле и понятие системы социалистической собственности. Автор исходит из понятия собственности, данного Марксом, как присвоения предметов природы внутри и посредством определенной общественной формы и делает из него следующие выводы:

- научное исследование собственности можно проводить лишь тогда, когда дифференцируется его экономическое содержание и волевые формы, выражающие это содержание;

- собственность, как категория экономическая или правовая, исторически обусловлена уровнем развития производительных сил общества и поэтому изменяется в зависимости от достигнутого уровня общественного развития, причем изменяется не только вместе с изменением общественно-экономической формации, но и в рамках каждой из них;

- понятие собственности как „присвоения предметов природы внутри и посредством определенной общественной формы“ в марксистской правовой теории находит выражение в дифференцировании права собственности в объективном и субъективном смысле и в понятии субъективного права собственности как право собственника распоряжаться вещью своей властью и в своем интересе внутри и посредством определенной общественной формы;

— собственность нельзя свести лишь к результату одного акта присвоения, а необходимо ее понимать как процесс постоянного приобретения и отчуждения;

— решающее значение имеет собственность на средства производства;

— собственность характеризуется, с одной стороны, исключительностью, с другой стороны, возможностью распоряжаться приобретенной вещью, причем определенный способ распоряжения вещью собственником является проявлением определенной формы собственности.

Что касается социалистической собственности по мнению автора вопрос заключается в том, как обеспечить, чтобы в реализации социалистической общественной собственности оптимальным способом принимало участие общество, как единое целое. Автор приходит к выводу, что качество того или другого вида собственности определено, как это вытекает из отношения сущность—явление, ее сущностью, т. е. процессом ее реализации и, что именно сознательное руководство всем процессом общественного присвоения является именно тем, чем социалистическая общественная собственность отличается от частной капиталистической собственности. Решение указанного вопроса автор статьи находит в распределении права по распоряжению государства как собственника между центральными госорганами и нижестоящими хозяйственными организациями при соблюдении концепции единства и исключительности субъекта собственности — государства.

Размышления о понятии собственности в экономическом и правовом смысле автор заканчивает ссылкой на то, что попытки дальнейшего анализа собственности как общественного отношения показали, что при этом можно очутиться между двумя крайностями:

— первой крайностью является односторонняя переоценка указания Маркса о том, что анализировать собственность означает — анализировать всю экономическую систему данного общества, результатом чего является фактическое „растворение“ отношений собственности в экономических отношениях вообще;

— второй крайностью является неадекватное сужение отношений собственности только на момент первичного присвоения, что своими последствиями ведет к тому, что проблема социалистической собственности в сущности является решенной уже самим актом „экспроприации экспроприаторов“.

Систему социалистической собственности автор понимает как внутренне противоречивое единство форм и видов собственности в социалистическом обществе, которое включает в себя не только социалистические формы собственности, но и постепенно отживающие несоциалистические формы или их элементы. И эти формы или их элементы также развиваются или вымирают при решающей роли социалистических форм собственности или подчиняются целям развития социалистического общества.

Что касается статической стороны правовая система социалистической собственности представляет собой прежде всего дифференцированное единство разных видов и форм собственности, а что касается динамической стороны, то она проявляется в сознательном создании обществом такой системы видов и форм собственности при решающей роли социалистической собственности, где характер взаимных интеракций между отдельными видами и формами создает оптимальный простор для роста богатства общества, так и индивидуума.

Цель сравнительного анализа статической стороны правовой системы социалистической собственности заключается в установлении того, как в историческом развитии эта дифференцированная система создавалась и как в ее рамках в юридических формах отражается решающая роль социалистической собственности на средства производства. Ядром анализа динамической стороны сравниваемых правовых систем социалистической собственности является форма, в которой отдельные правовые системы решают задачу гармонического развития основных отношений системы социалистической собственности, которыми по мнению автора являются отношения социалистической собственности в узком смысле и отношения личной собственности.

Первая часть статьи заканчивается указанием на ограничения, оговорки и методические предпосылки, из которых автор исходил при сравнительном анализе правовой системы социалистической собственности.

Вторая часть статьи начинается введением о первичных источниках возникновения социалистической системы собственности, т. е. о процессе постепенной „экспроприации экспроприаторов“. Этот процесс проходил в сравниваемых правовых системах в разных

правовых формах, из которых самыми существенными были национализация, конфискация и земельная реформа. Автор дает обзор того, как эти формы реализовались в разных правовых системах и какое оказали влияние на будущую систему собственности.

После этого автор приступает к анализу возникновения социалистической общественной собственности в отдельных сравниваемых правовых системах и его правового понятия на первом этапе строительства социалистического общества, т. е. приблизительно в начале 50-х годов. На основе этого автор делает вывод о том, что было для правовой регламентации общим и специфическим.

В дальнейшей части работы дается сравнительный анализ правового закрепления социалистической общественной собственности и способа его реализации на втором этапе регулирования отношений собственности в конституции или в рекодификации гражданского права в конце 50-х лет и в течение 60-х годов. В этой связи в работе рассматривается проблема субъективности социалистического государства в гражданско-правовых отношениях и ее решение в разных правовых системах.

После сравнительного анализа социалистической общественной собственности автор приступает к анализу личной собственности и ее понятия в законодательстве и правовой теории в разных правовых системах и в этом случае дифференцируются два периода, одинаковые с вышеуказанными. Анализ заканчивается выводом о том, в чем регулирование личной собственности в отдельных правовых системах одинаково и в чем отличается, причем понятие личной собственности в законодательстве зависит от того, как законодатель оценивает достигнутый этап развития общественных отношений.

После анализа личной собственности в работе проводится анализ частной собственности, ее понятия в законодательстве и правового регулирования в течение упомянутых двух этапов общественного развития социалистического общества. Вторая часть работы заканчивается изложением о процессе дальнейшего обобществления в рамках социалистической системы собственности и о ее правовых формах в соответствующей правовой системе.

Третья часть работы посвящена некоторым аспектам взаимоотношений между социалистической собственностью в узком смысле слова и личной собственностью в системе социалистической собственности. Автор считает, что наиболее общим методическим руководством для анализа этих отношений является работа Маркса „К критике политической экономии“, в которой рассматриваются отношения производства и потребления. Автор исходит из того, что диалектика отношений производства и потребления является методическим ключом для ориентации в том, как должно социалистическое общество создавать правовой образ социалистической собственности в узком смысле (т. е. государственной и кооперативной социалистической собственности и собственности социалистических общественных организаций), которая является основной формой собственности на средства производства, с одной стороны, и правовой образ личной собственности, которая своим характером является прежде всего собственностью на предметы потребления, с другой стороны. Автор отмечает, что в указанном отношении содержится как момент дифференциации (противоречивость и исключительность), а также момент тождественности. С одной стороны, оба вида собственности взаимообусловлены и, с другой стороны, взаимно исключаются, так как один и тот же предмет не может быть одновременно в собственности, например, государственной, так и личной. При этом упомянутая противоречивость между социалистической и личной собственностью может перерасти и в взаимный антипод, если бы личная собственность „переродилась“ в источник нетрудовых доходов и стала орудием фактического обновления действия капиталистических отношений.

С другой стороны, как производство находит свою цель и смысл в потреблении, так и развитие социалистической собственности не является само по себе целью, а является целью только в связи с ростом материального благосостояния народа, который проявляется в росте их личной собственности. Автор работы показывает, как этот фактор может отразиться при регулировании отношений собственности в социалистическом обществе.